

'Moord door het slagersgilde', Andy Palmen, 2018, Utrecht. Voor vragen of correcties bereikbaar via ammpalmen@gmail.com. Illustratie op de cover: Miniatuur van een slagerij uit de 'Ibn Butlan Tacuinum Sanitas', Rijnland 15^{de} eeuw. Bron: Bibliotheque Nationale, Paris.

De zomer van 1425 is heet, droog en stoffig. Maar tijdens de oogstmaand augustus regent het aan een stuk. Aan het begin van de avond van de 21ste augustus 1425, loopt een woedende menigte over de Utrechtse Oudegracht, onder hen slagers van het Utrechtse vleeshouwersgilde. Ze blijven staan bij het huis Proeysenburch, in de bocht van de Oudegracht direct naast de Bakkerbrug. Het 14de eeuwse pand is groot, al is het niet zo indrukwekkend als het stadskasteel Oudaen met haar kantelen dat een stukje verderop ligt. Maar het huis heeft meerdere verdiepingen, een werfkelder en een diep boerenerf met stallen voor vee. In het huis ligt de zeventigjarige raadsburgemeester Bernt Proeys al een dag of vier, vijf ziek op bed. Hij heeft jicht, een reumatische aandoening die zorgt voor flinke pijn, onder andere in de voeten. Het is het gevolg van een dieet van teveel vlees en zwaar Amersfoorts bier. De woedende slagers forceren de deur “ze sloegen ende braken die doren mit machten op mit groten voerhameren”. En met de messen en bijlen waar ze normaal gesproken ossen mee slachten, steken en hakken ze op de weerloze Bernt Proeys in.

Bernt Proeys is een vooraanstaand patriciër in de belangrijkste stad van de Noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen. Toch is zijn moord op het eerste gezicht niet meer dan een voetnoot in de lange en bewogen geschiedenis van Utrecht. De daders zijn uiteindelijk bestraft en zijn kinderen ontvangen schadevergoeding. Case closed. Maar wie beter kijkt ziet dat zijn dood verbonden is met de lokale, regionale en internationale politieke woelingen van die tijd. Dat maakt de dood van Proeys niet alleen buitengewoon complex, maar ook zo buitengewoon interessant. Hoe heeft hij geleefd? Hoe zag Utrecht er in die tijd uit? Wat waren de politieke omstandigheden rond zijn dood? Welke rol speelde hij zelf in de conflicten? Waarom is hij vermoord door de slagers? En wie bracht de fatale steken toe? De antwoorden op deze vragen zijn fascinerend. Het ontbreken van talloze puzzelstukjes maakt nieuwsgierig. En wie bedenkt dat er in het historische centrum van de stad Utrecht en in haar omgeving vandaag de dag nog sporen te ontdekken zijn uit het leven van Bernt Proeys, kan niet anders dan gegrepen worden door dit verhaal.

De patriciërsfamilie Proeys

De familie Proeys komt oorspronkelijk uit Duitsland, uit het gebied tussen het Duitse Linz en Koblenz aan de Rijn. Otto Proeys duikt in 1208 als eerste van de familie op in de archieven. De Proeysen zijn aanvankelijk zogenaamde ‘ministerialen’, onvrije dienstmannen die bij een heer horen. Maar vanaf de 14de eeuw groeit de familie uit tot een vooraanstaand geslacht (‘patriciaat’) van de stad Utrecht. Verschillende Proeysen schoppen het tot burgemeester, schout, schepen of geestelijke.

De achter- achterkleinzoon van Otto Proeys is de vader van Bernt, de gelijknamige Bernt Proeys. We weten niet veel van hem. We weten wel dat hij bij zijn overlijden een vrouw nalaat - Aleyd van der Meer - en vier kinderen. Zijn zoon Bernt wordt geboren rond het jaar 1355 een dochter van wie de naam niet bekend is en twee zonen: Aernt en Frederik. Het sterfjaar van vader Bernt is niet precies bekend, maar dat moet in ieder geval voor 1364 geweest zijn, Bernt is dan nog een jongen. Dat we weten dat vader Bernt voor 1364 gestorven is, komt omdat de opa van Bernt een huis bezat tussen de stadsmuur en de Lauwerstraat, in de buurt van de huidige Breedstraat. Het huis dat Boventorp wordt genoemd en het bijbehorende erf is in 1364 de inzet van een rechtszaak tussen de moeder van Bernt, Aleyd van der Meer, en een zekere Claes Voncke. Allebei beweren ze eigenaar te zijn van het huis waar Bernt dus mogelijk is geboren en opgegroeid.



St. Maarten te paard met de oversten (burgemeesters en oudermannen) van Utrecht. Anonieme tekening, 17de eeuw.
Gebaseerd op een raam van de Buurkerk (midden 15de eeuw). De oversten droegen rode mantels (kovels) met zilveren bellen.

De familie bezit ook het huis Proeysenburch op de Oudegracht. Wanneer Bernt daar is gaan wonen is niet bekend. De familie Proeys heeft al vanaf vroeg in de 14de eeuw ook stukken grond in pacht. Deze stukken grond gingen van vader op zoon over en vader Bernt verkrijgt in 1353 Oostveen en 1357 Herbertskop. De latere burgemeester Bernt, erft de gronden - die in de tegenwoordige gemeente Maartensdijk liggen - op zijn beurt weer van zijn vader. In dit gebied wordt vooral rogge, haver en boekweit verbouwd. Tarwe wordt vooral verbouwd in het Kromme Rijngebied waar Bernt grond pacht in Werkhoven.

Opgroeien in de tweede helft van de 14de eeuw

Terug naar omstreeks 1355 als Bernt wordt geboren. Er wonen dan niet meer dan tienduizend mensen in Utrecht maar het is desondanks de grootste stad in de Noordelijke Nederlanden. De stad heeft een landelijk karakter, met boomgaarden, kippen en varkens. De meeste straten zijn vanaf de eerste helft van de 14de eeuw geplaveid met keien die worden gehaald uit het gebied tussen de Bilt en Amersfoort. Belangrijke straten en plekken zijn al bestraat: denk aan de poorten, de omgeving van de Plaats (de tegenwoordige Stadhuisbrug) en andere drukke delen. Als Bernt door de stad loopt ziet hij dat aan de stadsmuur nog hard wordt gewerkt, al heeft de stad wel al vier indrukwekkende poorten. Twee waterpoorten, de dubbele Tolsteegpoort en de Weerdpoort. En twee landpoorten, de Wittevrouwenpoort en de Catharijnepoort.

De bocht van de Oudegracht, tussen de Bakkerbrug en de Viebrug, waar huis Proeysenburch staat, is een belangrijk stuk van de middeleeuwse stad. Dit oudste deel van de gracht is gegraven rond het jaar duizend en in de 12de eeuw wordt de rest gegraven. Het is een stadshaven, een druk gebied vol schepen die hun producten lossen in de diepe werfkelders en van marktkooplieden die schreeuwend hun producten aan de man brengen. De handel is vooral gericht op de regionale markt en er wordt gehandeld in heel veel verschillende goederen, denk aan verse en gezouten vis, schapen, gesmolten zilver, zakken met veren, zout, boter, rode was, hennep, tinwerk, textiel, olie en raapkoeken. Zelfs specerijen van over de hele wereld worden verhandeld zoals: peper, gember, kaneel, nootmuskaat en saffraan. De bloeiende economie kan alleen bestaan als er veilige wegen zijn voor de handelaren. Daarom treedt Utrecht hard op tegen ridders of onafhankelijke heren die de handel bedreigen. Zo wordt het stadje IJsselstein meerdere keren verwoest omdat het stadje te dicht bij de Vaartse Rijn ligt, een belangrijke levensader van de stad. In het leven van Bernt worden talloze oorlogen en conflicten uitgevochten en we zullen zien dat hij hier flink aan mee doet. Maar Utrecht is een veilige stad voor Bernt om in op te groeien. Het stadsleger is machtig en Utrecht wordt tussen 1345 en 1483 niet belegerd.

Toch weet een dodelijke vijand de stad ongezien binnen te sluipen. Rond 1347 slaat de eerste grote pestepidemie toe in Europa. En rond 1350, een paar jaar voor de geboorte van Bernt, sterven veel mensen in Utrecht en omgeving, vermoedelijk door deze ziekte. Bernt maakt diverse epidemieën in zijn leven mee, want ook in 1359, 1368 en 1420/1421 breekt de pest in Utrecht uit. Over deze laatste epidemie schrijft de Tielse Kroniek dat “op een dag meer dan honderd mensen de dood vonden”. De ziekte moet een diepe indruk maken op op Bernt, want artsen staan machteloos als iemand de ziekte krijgt. Meer dan de stad schoonmaken en zieken in quarantaine plaatsen kan de raad niet doen.

Er wordt intussen volop gebouwd in de stad om alle bedrijvigheid te kunnen bijbenen. De veertiende eeuw wordt voor Utrecht ook wel een ‘gouden eeuw’ genoemd. Tussen 1390 en 1393 wordt de Nieuwegracht gegraven en in 1402 wordt bij de Plaats (huidige stadhuisbrug) een stadskraan gebouwd om alle producten van de volgeladen schepen aan wal te kunnen takelen. Maar het hoogtepunt is toch wel dat de Domtoren eindelijk wordt afgebouwd. De bouw is gestart in 1321 en eindigt in 1382, het jaar waarin Bernt Proeys (voor de eerste keer) trouwt.



Panorama Utrecht door Anthonie van den Wiinaerde (circa 1558). Bron Utrechts Archief GAU TABA12.

Het gezinsleven van Bernt Proeys

Bernt trouwt in totaal twee keer, allebei de keren met vrouwen met Van Lichtenberg bloed in de aderen. De familie Van Lichtenberg is op dat moment de machtigste familie in de stad. In 1382 trouwt hij met Gode van Lanscroon. Haar vader - Roetart van Lanscroon - is in 1378 schepen van Utrecht. Haar moeder is Alfarda van Lichtenberg. Met Gode krijgt Bernt acht kinderen. Na de dood van Gode trouwt hij met Goede Jansdochter van Lichtenberg en met haar krijgt hij nog een kind. Veel van zijn kinderen hebben belangrijke functies in het bestuur van de stad. Bernt Proeys (+1429), ook wel Jonge Bernt genoemd, schopt het onder andere diverse malen tot schepen. Ook Roetard Proeys (+1449) is diverse malen schepen net als zijn broer Aelbert Proeys (+1463). En in 1463 zelfs schepenburgemeester. De uit het tweede huwelijk geboren Jan Proeys van Lichtenberg (+ 1449) wordt in lijn met de familietraditie schepenburgemeester en raadsburgemeester.

Ook binnen de geestelijke instellingen vervullen de kinderen van Bernt belangrijke functies. Een van zijn dochters, Hase Proeys, wordt priorin (overste) van het Witte vrouwenklooster. Ook Johan Proeys kiest voor een geestelijk leven en wordt kanunnik in het Sint Marie kapittel. Van beide andere dochters, Alidt en Jutte en van zijn zoon Aernt Proeys (+1429), zijn geen openbare functies bekend.

Het openbaar bestuur

Bernt zet zijn eerste schreden in het stadsbestuur als hij een jaar of 29 is en hij blijft daar de rest van zijn leven actief. In de periode tot 1410 (in 1410 wordt hij tijdelijk ontburgerd) is hij in elk geval in 1384, 1386 en 1388 schepen. Tussen 1389 en 1410 is hij schout, de voorzitter van de schepenbank.

De macht in Utrecht wordt verdeeld tussen elkaar beconcurrerende groepen in de samenleving. Op de eerste plaats is daar bisschop Frederik van Blankenheim, bisschop van 1392 tot 1432, die het geestelijk gezag uitoefent over het bisdom Utrecht. Dat bestaat uit het Nedersticht (ongeveer de huidige provincie Utrecht), het Oversticht (Overijssel, Drenthe en de stad Groningen). Ook de huidige provincies Friesland, Noord- en Zuid-Holland, Zeeland en Gelderland horen tot het bisdom. Utrecht is daarnaast een vorstendom binnen het Heilige Roomse Rijk, een politiek verband met aan het hoofd de rooms-Duitse keizer Sigismund die gekroond is door de paus. Voor Van Blankenheim betekent dit dat hij niet alleen geestelijke macht heeft maar ook wereldlijke. Hij is wereldlijk leider over het Nedersticht en het Oversticht. De stad Utrecht is het religieuze en politieke hart van het bisdom en het hof van de bisschop bevindt zich in het hart van de stad, tussen het Domplein, het Wed, de Donkere en Lichte Gaard en de Servetstraat.

De bisschop moet de geestelijke macht in het bisdom delen met elf aartsdiakens, waaronder de vijf kapittelproosten van Utrecht. De proost van het Domkapittel is de machtigste. Ook de kanunniken van de vijf kapittels en kapittelkerken (De Dom, de Janskerk, de Pieterskerk, de afgebroken Sint-Salvatorkerk op het huidige Domplein en de afgebroken Mariakerk op de huidige Mariaplaats) bezitten aanzienlijke macht en hebben veel prestige. Ze bezitten veel land die ze in pacht geven aan boeren en hierdoor kunnen ze invloed uitoefenen. In de omgeving van hun kerken (in de zogenaamde 'immuniteiten') geldt het kerkelijk recht en niet het stadsrecht, waardoor grote delen van de stad direct worden bestuurd door de kerk en niet door de stadsraad. Ondanks dat Van Blankenheim zowel geestelijk als wereldlijk de heer is van de kapittels, heeft hij weinig in te brengen. De kapittels zijn behoorlijk zelfstandig en verzetten zich tegen inmenging van buitenaf. Ze komen uit de sociale toplaag van de burgerij (denk aan Johan Proeys, de zoon van Bernt), de ridderschap of de adel. En werken vaak voor de paus, voor kardinalen of als raadsheer van graven van aangrenzende graafschappen.



Prent uit de 19de eeuw. Gezicht op het bisschopshof te Utrecht vanaf de binnenplaats, met linksachter de daken van de huizen aan het Wed. circa 1640. Bron: Archief Utrecht. HUA 37773.

De burgers hebben zich verenigd in gilden. Oorspronkelijk hadden de gilden tot doel om de belangen van de ambachtslieden, winkeliers of kooplieden te behartigen. Zoals het voorkómen van oneerlijke concurrentie en het bewaken van de kwaliteit van producten. Maar na 1304 krijgen de gilden een flinke vinger in de pap in het bestuur van de stad. In de zogenaamde 'gildebrief' wordt geregeld dat burgers via eenentwintig ambachts- en kleinhandelsgilden invloed krijgen en worden vertegenwoordigd in de raad en schepenvank. Voor 1304 was het bestuur van de stad in handen van een kleine groep families. Om politiek actief te kunnen worden, moeten burgers dus lid worden van een gilde. Zelfs als ze het betreffende beroep helemaal niet uitoefenen. Mogelijk kiezen deze 'politieke' gildeleden een gilde met de meeste kans op een bestuurlijke carrière. Maar ook praktische redenen spelen waarschijnlijk een rol, zoals de wijk in de stad waar iemand woont. De gilden zijn namelijk verbonden aan bepaalde wijken. Hoe de indeling er precies uitzag weten we niet, mogelijk liep het gildekwartier van de lakensnijders van de Steenweg naar de Stadhuisbrug en dat van de mandemakers bij de Twijnstraat.

De vader van Bernt is lid van het leerlooiersgilde. Dat weten we omdat hij betrokken raakte bij een vechtpartij en hiervoor uit de stad is verbannen: "Proyes Johan Proyes Sone, lid van het linnenweversgilde te Utrecht in 1346 tezamen met Berend Proyes Aernouds Proyes sone en Aernoud Johans Proyes sone, leden van het louwersgilde aldaar en met Bernt Proyes Claes Herdebollen sone, lid van het wolleweversgilde aldaar, wegens vechterijen uit de stad verbannen wordt".

Het is onwaarschijnlijk dat vader Bernt echt als leerlooier heeft gewerkt, hij pacht veel grond en is van goede komaf. Zijn vader was al burgemeester van Utrecht. Aannemelijker is daarom dat de reden van de keuze voor dit gilde gelegen is in het feit dat zijn huis Boventorp in het gebied van het leerlooiersgilde lag. Ook Bernt sluit zich aan bij het leerlooiersgilde.

Het functioneren van de raad

De Utrechtse stadsraad wordt ieder jaar op Maria Lichtmis (2 februari) op het Janskerkhof gekozen tijdens een bijeenkomst van de gilden. Alle Utrechtse burgers zijn aangesloten bij een van de eenentwintig gilden. Tijdens de verkiezingen kiest elk gilde twee oudermannen en die kiezen vervolgens de vierentwintig raden. De raden kiezen op hun beurt de twaalf schepenen. Samen vormen ze de nieuwe stadsraad.

Omdat voor belangrijke beslissingen ook de oude raad moet worden geraadpleegd, ligt de besluitvorming dus in handen van 156 mannen. De belangrijkste functionarissen zijn de raadsburgemeester en schepenburgemeester en de twee overste oudermannen. De schepenenbank houdt zich bezig met geschillen over geldschulden, onroerend goed, erfrecht kwesties en kleine criminaliteit. De raad houdt zich onder meer bezig met zware misdrijven. De schout, de voorzitter van de schepenenbank, is een vertegenwoordiger van de bisschop en wordt ook door hem benoemd.

Echt democratisch is dat gildesysteem overigens niet. Alleen mannen die burger van de stad zijn komen in aanmerking voor een bestuursfunctie en lang niet alle inwoners hebben het burgerrecht. Het bestuur is alleen weggelegd voor het rijkste deel van de bevolking dat zich dat financieel kan permitteren, het werk is namelijk onbezoldigd. Op deze manier ontwikkelt zich een kleine, bestuurlijke elite.

Naast de burgerij en de geestelijkheid vormen ook leidende Utrechtse families en hun directe aanhangers ('facties') een bron van macht en invloed. Deze facties vechten vanaf het einde van de 13de eeuw met elkaar om de macht in de stad. Het doel van die strijd heeft weinig met ideologie te maken, maar is erop gericht om de eigen macht te vergroten en zo min mogelijk goede posities weg te geven aan de tegenpartij. Een factie bestaat vaak uit leden van meerdere leidende geslachten, door onderlinge huwelijken verbonden. In tijd van nood kunnen ze rekenen op hun gevolg zoals hun knechten. Deze wonen vaak in hun huis, dragen uniforme kleding of mutsen ('caproenen') en vormen een soort knokploeg. Ook de gilden kiezen partij voor een bepaalde factie. Bijvoorbeeld omdat ze belangrijke opdrachtgevers zijn, omdat er een oude band bestaat, of omdat een gilde (zoals bijvoorbeeld het slagersgilde) stelselmatig slecht vertegenwoordigd is in het bestuur van de stad waardoor jaloezie ontstaat tegen de zittende macht.

De strijd tussen verschillende facties binnen de stad gaat er soms heel hardhandig aan toe. Neem bijvoorbeeld de nacht van 10 op 11 juli 1378 - Bernt is dan een jaar of drieëntwintig als de Gunterlingen volledig bewapend op de Stadhuisbrug staan om de eveneens bewapende Lichtenbergers op de Hamburgerbrug te lijf te gaan.

Deze ruzie wordt nog gesust, maar twee jaar later worden de Gunterlingen alsnog verbannen uit de stad. Na de verbanning duurt het tot 1413 tot de interne tegenstellingen opnieuw openlijk worden uitgevochten. De Lichtenbergers blijven tot die tijd heer en meester in de stad. En Bernt groeit in die jaren uit tot een van de leiders van de Lichtenbergers. Maar de woede van de Gunterlingen blijft broeien en Bernt zal de gevolgen ervan later aan den lijve ondervinden.

Niet alleen binnen de stad is volop conflict. Utrecht laat haar macht ook volop gelden door er regelmatig met haar stadsleger op uit te trekken. Dat de spanningen tussen de Gunterlingen en de Lichtenbergers weer opblazen heeft alles te maken met de afloop van een van die gewapende conflicten: de Arkelse Oorlog. Een oorlog waaraan Bernt volop meedoet.

De Arkelse oorlog en de gevolgen voor de Lichtenbergers 1401 – 1412

Aan het einde van de 14^{de} en het begin van de 15^{de} eeuw voert de stad Utrecht tal van kleinere en grotere veldslagen. De redenen verschillen, soms om de toevoerwegen naar de stad veilig te stellen, soms omdat Utrechtse burgers hun belangen willen beschermen op het platteland. We hebben eerder kunnen lezen dat het stadsleger van Utrecht heel machtig is. De samenstelling van dat stadsleger is gebaseerd op de gilden. De gildeleden zorgen voor hun eigen militaire uitrusting, verdedigen elk een buurt en de hierbij horende stadswal, stadsbuitengracht en toren. Meestal wordt er alleen van zonsondergang tot zonsopgang gewaakt, maar in tijden van oorlog is er ook de zogenaamde 'dagwaak'. Naast de gilden bestaan er ook twee andere groepen, de zogenaamde 'schutten' van in totaal zo'n vierhonderd man verdeeld over twee vendels: de rode en de witte wimpel. Deze schutten vormen de kern van het stadsleger en ze hebben hand- en kruisbogen, terwijl de gilden vaak alleen een lans of piek hebben. De gilden en schutten vormen samen in totaal drie afdelingen ('bataljes'). Elke batalje heeft twee hoofdmannen. Bernt is een van de hoofdmannen tijdens twee grote veldslagen in de Arkelse Oorlog. De veldtocht tegen Gorinchem in 1402 en die van 1405 tegen Everstein.



"Vier Utrechtse schutters met voetboog, zwaard en bijl en de banier van Utrecht: de rood-witte vlag met daarop Sint Maarten. Tekening door Joost van Attevelt (1648) op basis van glas dat rond het midden van de 15^{de} eeuw aan het Duitse huis is geschonken". Bron: een Paradijs vol Weelde.

De Arkelse oorlog is in essentie een strijd tussen aan de ene kant Graaf Albrecht en zijn zoon Graaf Willem VI van Holland, Zeeland en Henegouwen en aan de andere kant hun leenman Jan V van Arkel. De van Arkels zijn het rijkste adellijke geslacht van Holland, bezitten veel land en worden heel invloedrijk in de graafschappen Holland en Zeeland. Hierdoor ontstaat een machtsstrijd die met wapens wordt uitgevochten. Vanaf 1402 sluit Utrecht zich aan bij de oorlog, omdat Van Arkel met zijn sterke kastelen Everstein en Hagestein de rivier de Lek kan beheersen waardoor een belangrijke handelsroute gevaar loopt. En we zagen eerder dat de raad van Utrecht dit niet tolereert.

Eind juni 1402 trekt een leger van zo'n vijfduizend man uit Holland, Zeeland en Henegouwen richting Gorinchem. Half juli komen hier nog duizend man van de stad Utrecht bij. Een flink aantal want het totale stadsleger van Utrecht bestaat uit zo'n vijftienhonderd tot achttienhonderd man. Het leger verschanst zich rond de stad en de burcht van Gorinchem. Van Arkel brengt daarop zo'n tweeduizend man op de been en nog eens zeshonderd inwoners van Gorinchem worden ingezet in de verdediging. Drie maanden lang wordt er heen en weer geschoten met kanonnen ('steenbussen') en vallen de troepen van Van Arkel aan vanuit de stad. Tot echt grote veldslagen tussen de legers komt het niet en de belegering loopt uit op een fiasco. De steenbussen zijn te zwak om effectief te zijn tegen de dikke stadsmuur, de zeven stadspoorten, de brede gracht en de achttien waltorens. De aanvallers zijn kansloos.

Er volgt dan ook een bestand met Holland, tot grote woede van de stad Utrecht die een wapenstilstand afwijst omdat Van Arkel nog steeds een gevaar is voor hun handel. Meer succes heeft het leger waar Bernt in dienst in 1405. Het Hollandse, Zeeuwse en Henegouwse leger valt dan kasteel Hagestein aan en het Utrechtse leger kasteel Everstein. Het Utrechtse leger bestaat uit dat van de stad Utrecht samen met het leger van bisschop Frederik van Blankenheim. Bernt – op dat moment schout van de stad, en daarmee in dienst van de bisschop, dient in het leger van Van Blankenheim. Wijs geworden door de nederlaag een paar jaar eerder wordt nu voor een andere strategie gekozen namelijk een combinatie van belegeren en uithongeren van de tegenstander. Voor de belegering bestelt de stad Utrecht een belegeringstoren ('evenhoge') om over de verdedigingsgracht tot aan de buitenste muur te kunnen komen. Verder worden steenbussen en grote katapulten ('blijdes') ingezet. Deze strategie werkt. Door al het geweld kunnen de kastelen niet meer bevoorrad worden en er breekt hongersnood uit. Na de gedwongen overgave worden beide kastelen met de grond gelijk gemaakt door gravers die de muren laten instorten.



Schilderij van Jacob van Gaasbeek (1884). Rechtsboven het wapen van Van Gaasbeek. In de tekst wordt genoemd dat Van Gaasbeek de 'fondeur' (oprichter) is van het Bartelomeus Gasthuis in Utrecht. In werkelijkheid was het diens oom Willem van Abcoude die in 1378 een klein gasthuis overnam en omdoopte tot het Bartelomeus gasthuis. Na zijn overlijden in 1407 werd Bernt Proeys als de voogd van Van Gaasbeek lid van het 'broederschap' (bestuur) van het gasthuis om het werk van Van Abcoude voort te zetten. Bron: wapenboek St Barthelomeus Gasthuis (1407-1814, folio 19). Bron illustratie: Archief Utrecht (GAU 31758).

Voordat we nu verder gaan met de gevolgen van de Arkelse oorlog voor de Lichtenbergers, maken we even een pas op de plaats. Want nog voor het einde van de Arkelse oorlog gebeurt iets opmerkelijks in het leven van Bernt. Hij verliest namelijk samen met zijn zoon Jonge Bernt in 1410 het burgerschap. De aanleiding hiervoor is een conflict over de erfopvolging van Wijk bij Duurstede. Na het overlijden in 1407 van Willem van Abcoude, de heer van Wijk bij Duurstede, is zijn dochter Johanna de enige nog levende Abcoude in rechte lijn. Maar Johanna is non en kan daarom niet erven, laat staan opvolgen. Daarom wordt haar neefje Jacob van Gaasbeek, toen 12 jaar oud, aangewezen als opvolger.

Graaf Willem VI, een van de strijdende partijen in de Arkelse oorlog, benoemt een voogdijraad voor de nog piepjonge Van Gaasbeek. In deze voogdijraad nemen drie prominente Hollanders plaats en drie prominenten uit het Sticht. Schout Bernt Proys is een van hen want Jacob was - hoe jong ook - heel belangrijk. Hij is in Holland heer van Putten en Strijen, in het Sticht de erfopvolger in Abcoude en Wijk bij Duurstede en de heer van Gaasbeek in Brabant. Bisschop Frederik van Blankenheim krijgt er met de jonge van Gaasbeek een gemakkelijk te beïnvloeden leenman bij en schenkt hem daarom alle goederen en erven van Abcoude in het Sticht. Bernt is hierbij een van de getuigen.

Maar daarmee is de kous niet af. Want tot 1401 is Johanna getrouwd met een zekere Jan van Brederode. In 1401 wordt hun huwelijk ontbonden, omdat ze allebei tot het klooster toetraden. Van Brederode vat na het overlijden van zijn schoonvader Willem van Abcoude het plan op om het klooster te verlaten, zijn huwelijk weer op te pakken en de erfenis van Van Abcoude op te eisen. Hij vraagt daarom aan de paus dispensatie van zijn kloostergelofte en toestemming om zijn huwelijk weer op te pakken.

Die krijgt hij eind 1408 en begin 1409 reist Van Brederode naar Utrecht om zijn rechten op te eisen. Veel kans maakt hij daar niet, want Van Blankenheim heeft zijn keuze voor Van Gaasbeek gemaakt en samen met Willem VI besluit hij andermaal dat Wijk bij Duurstede definitief voor Jacob van Gaasbeek is.

Maar het blijft broeien in deze zaak. Om de gemoederen te bedaren draagt Willem VI zijn onderdanen op zich buiten het conflict te houden en bisschop Van Blankenheim draagt zijn ambtenaren op conform zijn uitspraak over de zaak te handelen. Ook de raad van Utrecht wil niet dat haar burgers zich met dit conflict bemoeien maar Bernt doet dat wel en wordt hiervoor bestraft: “De Raet gebiet Bernt Proeys den Schout dat hij voer onser rade ter antwoerde coem...want Bernt Proeys boven verboden Sraets...gereysd heeft ende bewind gehadt heeft mitten Juncher van Gaesbeec”. Bernt verschijnt daarop voor de raad met ontbloot hoofd (‘bloets hoefs’), bidt om vergiffenis en belooft niemand kwaad te zullen doen vanwege de veroordeling die volgt. Samen met zijn zoon Jonge Bernt, die hem heeft vergezeld op zijn reis naar Jacob van Gaasbeek, wordt hij ontburgerd. Die ontburgering duurt niet lang, want een jaar later (in 1411) zijn ze allebei weer burger van de stad. Wie denkt dat Van Gaasbeek alleen hierom al de rest van zijn leven loyaal zal blijven aan zijn voogd Bernt, komt bedrogen uit. Van Gaasbeek blijkt een rasoportunist die een flink aandeel zal blijken te hebben in de dood van Bernt in 1425. Hierover later meer.

De Arkelse oorlog duurt nog tot 1412. Uiteindelijk komt het land van Van Arkel weer in handen van graaf Willem VI van Holland en Jan van Arkel slijt de rest van zijn leven in een kerker. Het enthousiasme in Utrecht om mee te doen aan de Arkelse oorlog is flink gedaald na de val van kasteel Everstein. Hun politieke doel is bereikt, maar de stad heeft grote leningen moeten afsluiten om de oorlog te kunnen betalen en er zijn mensenlevens te betreuren. De woede over de Arkelse oorlog richt zich dan vooral tegen de Lichtenbergers die zoals we eerder zagen de leidende factie vormen in de stad. Hun belangrijkste tegenstanders worden later ‘Lokhorsten’ genoemd naar hun aanvoerder Herman van Lokhorst, deken van de machtige Domkerk. De Lokhorsten verspreiden het gerucht dat de stad door de Lichtenbergers is verkocht aan graaf Willem VI van Holland en hierdoor neemt de onrust toe in de stad. Van Lokhorst maakt dus handig gebruik van ontevredenheid in de stad over het pro-Hollandse beleid van de Lichtenbergers. Op Sint Benedictusdag (11 juli) 1413, precies vierendertig jaar na de nacht waarop de Lichtenbergers en de Gunterlingen op de twee bruggen gewapend tegenover elkaar stonden, nemen de Lokhorsten de macht in Utrecht over. Ze trekken gewapend naar het raadhuis in de Massegast en maken schoon schip. Schepenburgemeester Jan van Lichtenberg, raadsburgemeester Jan van Clarenborch, overste ouderman Wouter Grawert, Bernt Proeys en zijn zonen Jonge Bernt en Jan Proeys van Lichtenberg met vele anderen worden uit de stad verbannen.

Balling aan het hof van Willem VI 1413 – 1416

Bernt en de andere ballingen wijken in eerste instantie uit naar Amersfoort. Van hieruit sturen ze protestbrieven naar de raad maar zonder succes. Ook laten ze brieven met een aanklacht tegen de raad binnen de stadsmuren ophangen bij kerken en huizen. Tot grote woede van de raad die de ballingen verwijt “onredelijke beclage brieve over den rade van onser stat Utrecht gescreven ende bynnen der stad van Utrecht gesynt hebben, die voer kerken en husinge doen hangen ...en doer der stad doen spreiden om tessing (‘tweespalt’) in onser stat doen maken”. De raad is zo boos dat de ballingen een extra straf krijgen. Ze mogen nu zelfs honderd jaar lang de stad niet meer in. Zelfs als de ballingen daarop de hulp van bisschop Frederik van Blankenheim inroepen, heeft dit geen resultaat.

Dan zoeken Bernt en de andere ballingen hun heil bij Willem VI van Holland en worden balling aan zijn hof. Willem laat zijn spierballen zien en stuurt een brief waarin hij aangeeft de ballingen te beschermen. Dat betekent onder meer dat wanneer hun goederen in Utrecht worden afgepakt ditzelfde zal gebeuren met eigendommen van Utrechters in Holland. Ook zal hij de ballingen niet vervolgen wanneer ze iemand uit Utrecht doodslaan. Dit betekent in feite dat de Utrechters niet veilig naar Holland kunnen reizen. Dat Bernt

zich zorgen maakt over zijn bezittingen in de stad blijkt uit het feit dat in februari 1414 zijn zoon Jonge Bernt Proeys het huis Proeysenburch op de Oudegracht “een hofstat mitter woninge, ende anders hoeren toebehoeren geheten Proeysenborch” in leen geeft aan Willem VI, die het vervolgens weer in leen geeft aan Bernt. Op deze manier is de politieke bescherming van het pand gegarandeerd.

De Lokhorsten in Utrecht zitten intussen niet stil en trekken de banden aan met Hertog Reinoud IV, graaf van Gelre (Gelderland) en tot kort daarvoor de vijand van Willem VI van Holland. De Lokhorsten realiseren zich namelijk dat ze tegen een machtige graaf als Willem VI uiteindelijk kansloos zijn en zoeken politieke steun. Dat de ballingen aan het hof van Willem VI in 1414 een aanval op de stad aan het voorbereiden zijn, zal ze er niet geruster op hebben gemaakt. Een zekere Herman Woutman wordt onthoofd omdat hij wist van de voorbereidingen voor deze aanval. Tal van maatregelen worden genomen om de rust in de stad te bewaren, zo heeft de raad rond de verkiezingen van de nieuwe raad in 1415 “scherpelyk laten verbieden...panseren of harnassen aan te trekken”.

Toch neemt de onrust en onvrede in de stad toe. Een van de strafmaatregelen van Willem VI tegen Utrecht is dat hij alle handel met de stad verbiedt. Willem raakt hiermee de achilleshiel van de stad en de bevolking komt in opstand. De directe aanleiding is een klein incident dat als de spreekwoordelijke lont in het kruitvat fungeert. Op de vrijdag na Pinksteren loopt een van de schepenen - Jan van den Spiegel - met zijn knecht na afloop van een raadsvergadering op straat. Zijn knecht ‘wierd gestoten en smadelyk gehandelt’ waarop een opstootje ontstaat dat de volkswoede aanwakkert. Van den Spiegel moet vluchten en ook de leider van de Lokhorsten, Domdeken Herman van Lokhorst moet uit het raam van een klooster vluchten voor de woedende menigte. Een grote groep Lokhorsten, waaronder Herman en zijn broers Jacob en Gijsbert, wordt eind juli verbannen.



Buitenzijden van drieluik van Jan van Scorel (1495-1562), intocht van Christus in Jeruzalem met op buitenluik stichters uit de familie Van Lokhorst. De knielende figuur helemaal links is Herman van Lokhorst. Bron: Collectie Centraal Museum Utrecht, copyright Centraal Museum Utrecht / Ernst Moritz.

Nu is het zaak de verhoudingen tussen Willem VI en de stad zo snel mogelijk weer te herstellen zodat de handel weer op gang kan komen. Jonge Bernt wordt belast met de onderhandelingen en krijgt een vrijgeleide om de stad Utrecht binnen te gaan. Kort daarna is er overeenstemming tussen de raad en de Graaf van Holland. Ze besluiten dat een commissie, bestaande uit twee raden van Willem VI en twee raadsleden van Utrecht, zich buigt over het weer toelaten van de ballingen, zowel Lichtenbergers als de Lokhorsten. Bernt en zijn zoon Jan Proeys van Lichtenberg krijgen direct hun burgerschap terug, een aantal belangrijke Lokhorsten moet voor eeuwig buiten Utrecht blijven. Over andere Lokhorsten en Lichtenbergers wordt de commissie het niet eens. Bisschop Frederik van Blankenheim moet eraan te pas komen en besluit in oktober 1415 dat de overige Lokhorsten terug mogen keren, maar wel pas na Pasen. Ook de overige Lichtenbergers mogen terugkeren, maar Jonge Bernt Proeys moet nog tot Pasen 1416 buiten de stad blijven. Hij heeft het intussen geschopt tot een van de vertrouwelingen van Willem VI, want in 1416 wordt hij lid van de 'orde van de Hollandse tuin' en ontvangt hij het daarbij horende ordeteken. Dit ordeteken, dat om de nek werd gedragen, heeft de vorm van een gevlochten hek. Deze oudste ridderorde van Holland is Willem VI gestart in 1387 en is een politiek verbond van Hoekse vertrouwelingen van de Graaf. De raad is opgelucht dat de handel met Holland weer op gang kan komen en laat optekenen dat "onse borgere sellen weder varen en de keren overal in sinen gunsten en beschermenisse door sinen water en te lande".

Vanaf april 1415 verblijft ook de veertienjarige dochter van Willem VI aan het hof van haar vader, ze blijft daar ongeveer een jaar en de kans is groot dat Bernt en zijn zonen haar daar zijn tegengekomen. Die dochter luistert naar de beroemde naam Jacoba van Beieren. De jaren erna nemen de Lichtenbergers weer hun oude overwichtspositie in de stad in.

Bernt begint aan een indrukwekkende opmars in het bestuur van de stad. Hij wordt raadslid in 1417, 1419 en 1423 en raadsburgemeester in 1421 en in 1425, het jaar van zijn dood. Verder is hij lid van een raadscommissie, de zogenaamde keurmeesters in 1417, 1419 en 1421. Deze commissie onderzoekt vechtpartijen, omkoping en andere lichte overtredingen. Hij groeit uit tot leider van de Lichtenbergers in de stad en heeft in graaf Willem VI en bisschop Frederik van Blankenheim machtige beschermers. Niks lijkt Bernt te kunnen stoppen, maar het gevaar van een machtsovername blijft op de loer liggen. Dat gevaar komt deze keer niet van binnen de stadsmuren, maar van daarbuiten. De ontwikkelingen nemen namelijk een sneltreinvaart als Willem VI, de machtige graaf van Holland en Zeeland in 1417 sterft.



Zegel van Bernt Proeys uit 1384. Boven een gekanteelde dwarsbalk, in de bovenlob een achter het schild uitkomende wildeman met knots over de schouder. In de zijlobben een geknielde wildeman. Uitgevoerd in groene was. In het Heilige Roomse Rijk was rode was voor de Keizer, groene voor zegels van bisdommen, kloosters en burgers. De wildeman is afgeleid van de Romeinse halfgod Hercules en wordt gezien als een onoverwinnelijke strijder. Bron zegel: archief van de Ridderlijke Duitse Orde in Utrecht.

Turbulentie in het graafschap Holland en de gevolgen voor Utrecht 1417 - 1423

In 1406 is Graaf Willem VI gebeten door een hond en die wond blijft altijd een zwakke plek. In de eerste maanden van 1417 laat hij zich veel aan de wond behandelen, maar het helpt niet en in mei 1417 sterft hij. Dat Willem een belangrijke bondgenoot was voor de Lichtenbergers hebben we hiervoor al kunnen lezen. Maar andersom was voor Willem VI een bondgenootschap met de Lichtenbergers ook een logische keuze. De Lichtenbergers steunden immers de Arkelse oorlog en waren de leidende factie in de belangrijkste stad van de Noordelijke Nederlanden.

Door zijn dood valt er voor de Lichtenbergers een machtige steunpilaar weg en komen er onbeheersbare krachten los die de toekomst van het Graafschap Holland sterk zullen beïnvloeden. Zo keert het tij voor de Kabeljauwen in Holland in de zogenaamde Hoekse en Kabeljauwse twisten; een strijd tussen verschillende facties in het graafschap Holland vanaf het midden van de 14^{de} eeuw waarbij steden en adellijke geslachten partij kiezen voor een van de twee kampen om vaak oude vetes uit te vechten onder een nieuwe noemer. Vergelijkbaar met de strijd tussen de Lichtenbergers en Lokhorsten in Utrecht, is het een strijd om de macht, om de beste banen en - in het geval van de Hoeken en Kabeljauwen - om de gunst van de landsheer.

De Hoekse en Kabeljauwse twisten waaien van Holland over naar andere gebieden en ook naar de stad Utrecht. De verbannen Domproost Herman van Lokhorst verbindt zich met de Kabeljauwse partij in Holland en Gelre. En de Lichtenbergers zijn Hoeks georiënteerd. Holland had onder Willem VI een duidelijk Hoekse signatuur en hij had zich met Hoekse edelen verbonden. De dood van Willem betekent een breuk in de Hoekse dominantie. De twisten, die alles bij elkaar zo'n 150 jaar hebben geduurd, sluimeren soms een periode, om vervolgens weer fel op te laaien. De opvolgingsstrijd die ontbrandt na de dood van Willem VI tussen zijn dochter Jacoba van Beieren en haar oom Jan van Beieren laat de sluimerende partijstrijd weer opleven en dit leidt zelfs tot een regelrechte burgeroorlog langs Hoekse en Kabeljauwse lijnen. Een oorlog waarbij buitenlandse mogendheden proberen hun invloed in de Nederlanden maximaal te doen gelden.

Jacob van Beieren is een dochter van graaf Willem VI. Hij is leenheer van het Heilige Roomse Rijk, een politiek verband van wereldlijke en kerkelijke gebieden, met aan het hoofd de rooms-Duitse keizer Sigismund. Haar moeder is Margaretha, dochter van de hertog van Bourgondië (Jan zonder Vrees). Jacoba van Beieren staat dus met één been in beide rijken. Haar vader Willem VI is samen met Sigismund betrokken bij de vredesonderhandeling tussen Frankrijk en Engeland na de beruchte slag bij Azincourt waar de Franse legers in de pan werden gehakt. Bij deze gelegenheid wil Willem VI de erfopvolging van zijn dochter voor het graafschap Holland, Zeeland en Henegouwen veiligstellen bij zijn leenheer Sigismund. Die weigert omdat hij de invloed van Bourgondië in zijn gebieden vreest en hij Jacoba als vrouw te zwak vindt. De weigering van Sigismund zit Willem VI hoog want hij weet dat er een alternatief klaar staat in de vorm van zijn broer Jan van Beieren, de oom van Jacoba.



De oudst bekende portretten van Jan van Beieren en zijn nicht Jacoba van Beieren. Afkomstig uit het aantekenboek van de Bourgondische ridderheraut Hendrik van Heessel. De tekeningen zijn mogelijk gemaakt in 1456 op basis van houten beelden. Bron: Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen (cat.nr. B 89420).

Als Willem VI sterft, erft Jacoba in eerste instantie de gebieden van haar vader, maar oom Jan van Beieren keert zich tegen haar. Hij sluit in het geheim een overeenkomst met Sigismund waarin deze hem beleent met Henegouwen, Holland en Zeeland. Oorlog tussen Jan en Jacoba kan niet uitblijven en de Kabeljauwen kiezen partij voor Jan van Beieren. De Hoeken, waaronder de de Lichtenbergers in Utrecht, kiezen in de opvolgingsstrijd de kant van Jacoba. Zo onderneemt Utrecht samen met Jacoba in 1418 een veldtocht tegen de burcht van Ijsselstein omdat deze bezet wordt door de Kabeljauwse Willem van Egmond. Jan van Beieren ziet in het Utrecht en het bisdom een machtige tegenstander.

Daarom sluit hij in 1419 een verbond met hertog Reinoud IV van Gulik en Gelre. Ze spreken af het Sticht en het bisdom te verdelen na een toekomstige oorlog. Door diverse veldtochten wordt de positie van Jacoba en de Hoeken steeds zwakker, zo moet Leiden na een half jaar beleg opgeven en krijgen de Kabeljauwen het stadsbestuur van de stad in handen. De Hoeken in het Sticht komen alleen te staan tegenover het vijandige Holland en Gelre.

Tussen 1420 en 1422 breekt dan daadwerkelijk oorlog uit tussen het Sticht en Holland en Gelre. De bejaarde bisschop Van Blankenheim, de stad Utrecht en de stad Amersfoort sluiten de gelederen. Aanvankelijk verloopt de oorlog voor Utrecht gunstig, ze plunderen, persen mensen af en krijgen zoveel losgeld voor gevangenen dat er overvloed heerst en de stad zelfs rijker wordt. Niet alle gevangenen hebben overigens het geluk vrij te worden gekocht. Hoewel Utrecht het verzoek doet om losgeld te mogen betalen voor een aantal gevangenen, worden deze toch onthoofd. Uit wraak onthoofd Utrecht ook enkele gevangen Amsterdammers. In 1421 - Bernt Proeys is dan voor de eerste keer raadsburgemeester – verloopt de oorlog minder gunstig. De strooptochten van de kant van Holland en Gelre zijn succesvol en ze branden dorpen zoals Amerongen, Doorn en Zeist in het Sticht plat.

Het moet Bernt tot razernij hebben gebracht dat hierbij een hoofdrol is weggelegd voor Jacob van Gaasbeek, de vroegere leenman van de bisschop waar Bernt jaren daarvoor nog voogd van is geweest. Na de dood van Willem VI sluit Jacob van Gaasbeek zich aan bij de Kabeljauwen en hij vecht nu aan de zijde van Jan van Beieren tegen zijn vroegere bondgenoten. Door alle plundertochten ontstaat er een tekort aan

graan in Utrecht en speculanten drijven de prijs flink op, waardoor brood en bier heel duur worden. Door de hongersnood die dan ontstaat “om welke te stillen door het gebruiken van rauwe en ongezonde spys” breekt tot overmaat van ramp ook nog de pest uit in de stad. De oorlog is zo impopulair dat het leger van de stad Utrecht massaal deserteert. Er vindt zelfs een gewapende protestbijeenkomst van de schutters plaats op de Stadhuisbrug. De betrokkenen worden gestraft, maar dat maakt de situatie er niet minder onhoudbaar op.

Ook aan de kant van Jan van Beieren en Reinoud IV is de prijs voor de oorlog hoog. Diverse heren werpen zich daarom op als bemiddelaar tussen de partijen. Uiteindelijk is het de proost van de Domkerk, Zweder van Culemborg, die de strijdende partijen weet te verzoenen. Op 27 juli 1422 sluiten Frederik van Blankenheim, namens de steden Utrecht en Amersfoort, en Jan van Beieren, namens zijn bondgenoten, vrede omdat de kosten voor de oorlog uit de pan beginnen te rijzen. De achterliggende oorzaak – de opvolgingsstrijd in Holland tussen Jacoba en Jan van Beieren – is dan nog niet beslecht. Er is dus ook geen reden om aan te nemen dat de vijandschap echt uit de wereld is. Dan komt de tweede grote klap voor de Lichtenbergers. Nadat in 1417 hun bondgenoot Willem VI sterft, overlijdt in 1423 hun andere steunpilaar, bisschop Frederik van Blankenheim. De partijen zetten hun oude strijd met hernieuwde kracht voort, maar met andere middelen. Als Utrecht en het Sticht dan niet op de knieën kunnen worden gedwongen met militaire kracht, dan wellicht door sluwe politiek te bedrijven.

Opvolgingsstrijd na de dood van bisschop Frederik van Blankenheim 1423 – 1425

Na meer dan 30 jaar op de bisschopszetel te hebben gezeten, sterft op 9 oktober 1423 bisschop en landsheer Frederik van Blankenheim. Op zijn sterfbed zou hij de woorden hebben gesproken: “Die van Utrecht zullen na mijn dood pas inzien dat ik een goed en vredelievende Heer ben geweest. De geestelijken willen heersen en niemand wil ondergeschikt zijn aan de ander. Hierdoor zullen verschrikkelijke twisten ontstaan”.

Of hij deze woorden echt heeft uitgesproken zullen we wel nooit te weten komen, maar dat er een strijd zou ontbranden over zijn opvolging was voor hem niet moeilijk te voorspellen. Direct na zijn dood komen de kapittels bij elkaar om een tijdelijk bestuur te kiezen en daarbij stellen ze de datum vast dat het kapittelgeneraal (dus de verzamelde kapittelen) de Utrechtse kandidaatbisschop zal kiezen. Het tijdelijk bestuur komt in de tussentijd in handen van Jacob van Lichtenberg, de Proost van het kapittel Sint-Pieter en een neef van Bernt Proeys. Zijn vader, Johan van Lichtenberg en dan schepenburgemeester, is een broer van de vrouw van Bernt.

Maar liefst zeven kandidaten doen aanspraak op de titel van bisschop. Dit zijn vanzelfsprekend geen willekeurige lieden die hun geluk willen beproeven, maar ze worden gesteund door dezelfde invloedrijke partijen die we eerder met elkaar zagen strijden. Zij sturen hun kandidaten, of vertegenwoordigers daarvan, met een groot gevolg naar Utrecht om naar de gunst van de kanunniken van de kapittels te dingen.

“Een kleurige ruitersstoet kwam de straat ingezwenkt, stapvoets en met vertoon van aanzien...de burgers bleven nieuwsgierig staan en herkenden de kleuren en het wapen van de bisschop van Munster. Voorop reed een jonge edelman, de roodgeschoende rechterhand fier in de zijde gedrukt, terwijl de linker hand de teugels hield van zijn glanzend ros....gewapende ruiters vormden de achterhoede.” - Jurriaan Zoetmulder, ‘Storm over het Sticht’ (1957)

Op 9 november 1423 komen de kanunniken bij elkaar voor de verkiezing. Wie zijn deze kandidaten en door wie worden ze gesteund? Rudolf van Diepholt is de Proost van Osnabruck en heeft de steun van de Lichtenbergers in de stad en van de zes belangrijkste steden van het Sticht (Utrecht, Amersfoort, Deventer, Zwolle, Kampen en Groningen). Hij is de gedoodverfde kandidaat van de Hoeken en van Jacoba van Beieren. Al wijst niets erop dat Jacoba van Beieren zich echt actief met de verkiezingen bemoeit, ze verblijft in die tijd in Engeland. Van Diepholt krijgt veruit de meeste stemmen van de kanunniken. Walraven van Meurs, een broer van Diederik van Meurs, de Aartsbisschop van Keulen, is ook kandidaat en heeft een machtige bondgenoot in de vorm van Jan van Beieren. Daarmee is hij in feite de Kabeljauwse kandidaat voor de bisschopszetel. Voor Jan van Beieren hangt er veel af van de verkiezingen. Als hij zijn eigen kandidaat in het zadel helpt kan hij afrekenen met de Hoeken in Holland en Zeeland en de aspiraties van Jacoba van Beieren zonder bang te hoeven zijn voor hulp uit het Sticht.

De kandidatuur van Walraven van Meurs wordt grondig aangepakt. Zijn broer Diederik stuurt eerst een plaatsvervanger met een gevolg van 1800 mensen naar de stad. Even later komt hij zelf naar Utrecht om zijn broer aan te bevelen. We zagen eerder dat kanunniken vaak banden hebben met edelen of hoge geestelijken buiten de stad. Jan van Beieren gebruikt zijn invloed op een aantal kanunniken die bij hem in dienst zijn om Walraven naar voren te schuiven. Ook stuurt hij brieven naar de vijf kapittels en de proost van de Sint Pieter, Jacob van Lichtenberg, de neef van Bernt om Van Meurs aan te bevelen.

Onbekend is of Walraven van Meurs voor 1423 al persoonlijke contacten had met Jan van Beieren en dit een verklaring is dat Van Beieren hem steunt. Maar zijn broer Diederik en Jan van Beieren hebben een gezamenlijke bondgenoot in Keizer Sigismund. Het is dus heel goed mogelijk dat Sigismund, na wat druk van Diederik van Meurs, zijn broer Walraven van Meurs heeft voorgedragen bij Jan van Beieren. En Sigismund wil een eigen kandidaat op de zetel om de invloed van de Bourgondiërs in de Noordelijke Nederlanden in te perken. Wie de voorkeurskandidaat van hertog Filips van Bourgondië is weten we niet. Maar zijn invloed moeten we niet onderschatten. Hij treedt diverse keren op als bemiddelaar in de strijd tussen Jan en Jacoba maar kiest uiteindelijk partij voor de eerste. En in april 1424 benoemt Jan van Beieren de hertog zelfs tot zijn erfgenaam voor Holland, Zeeland en Henegouwen mocht hij overlijden. De invloed van Filips van Bourgondië in de Noordelijke Nederlanden wordt steeds groter.

De rest van de stemmen gaat naar de vijf overige kandidaten. Opvallend is dat de Bisschop van Spiers, Rhabanus van Helmstadt, maar een enkele stem krijgt. Ook de Proost van de Dom, Zweder van Culemborg, krijgt er maar een paar. Ondanks dat zijn broer, heer Hubrecht van Culemborg, gelieerd is aan Jan van Beieren en ondanks het feit dat Zweder in de oorlog van 1420-1422 bemiddelde tussen Holland en het Sticht. Hij is desondanks niet de kandidaat van Jan van Beieren en beide kandidaten lijken kansloos om de bisschopszetel te bemachtigen.

Maar dat is buiten het politieke gekonkel gerekend die deze bisschopsverkiezing zo kenmerken. De bisschopsverkiezing loopt regelrecht uit op een strijd tussen Bourgondië en Keizer Sigismund om invloed in de Nederlanden, op een clash tussen de Hoeken en Kabeljauwen, op een voortzetting van de oorlog met andere middelen tussen Holland, Gelre en het Sticht, op een nieuw hoofdstuk in de oorlogen tussen Jan en Jacoba van Beieren over de opvolging na de dood van Willem VI en op nieuwe brandstof voor de eeuwige ruzie tussen de Lichtenbergers en Lokhorsten in de stad Utrecht.

Omdat geen van de kandidaten een meerderheid van stemmen achter zijn naam kan schrijven, komt er een tweede stemronde. De kanunniken, verzameld in het kapittelhuis van de Dom, zwichten voor de druk van de steden die voor Van Diepholt hebben gekozen en wijzen Van Diepholt aan als hun officiële kandidaat. Het onbevestigde verhaal gaat dat Bernt Proeys, voorafgaand aan de stemming door de kanunniken op de deur heeft gebonsd en zijn neef Jacob van Lichtenberg heeft toegeschreeuwd “dat hy een dootd man was, indien hij zynen stem niet gaf aan Rudolf van Diepholt”. Rudolf van Diepholt die zich buiten de stad bevindt wordt op de hoogte gesteld en op de bisschopszetel van de Domkerk gezet. Traditiegetrouw wordt het ‘Te Deum’ gezongen: ‘Wij prijzen U, o God. U, Heer, loven wij’.

Nu is paus Martinus V aan zet, want die moet de keuze voor Van Diepholt namelijk bevestigen. Direct na de verkiezingen wordt daarom een gezant vanuit Utrecht naar Rome gestuurd. De beslissing van Martinus V laat een half jaar op zich wachten en dat is een slecht teken.

Van Diepholt en zijn vertrouwelingen bereiden zich intussen voor op een proces in Rome en om de eventuele proceskosten te kunnen betalen verstrekt een groep van tien vooraanstaande burgers een lening aan Van Diepholt. Onder hen Jacob van Lichtenberg en Bernt Proeys, die bang zijn dat de paus een andere bisschop aanwijst dan de kandidaat van de Lichtenbergers. Ze vrezen niet alleen de invloed van Jan van Beieren op de paus, maar vooral ook die van Filips van Bourgondië, waarvan bekend is dat hij veel invloed heeft op Rome. Hun nachtmerrie komt uit.



Portret van paus Martinus V (1368-1431) uit de 15^{de} eeuw. Bron: Galerie Colonna.

Op 7 juni 1424 besluit de paus dat Van Diepholt niet de nieuwe bisschop wordt omdat hij een ongeletterde en wereldlijke man is die geen Latijn spreekt. Wijst de paus dan de Kabeljauwse kandidaat Van Meurs aan als opvolger? Het antwoord op die vraag is nee. Mogelijk heeft Filips van Bourgondië een benoeming van Van Meurs voorkomen omdat diens broer Diederik de Aartsbisschop van Keulen is en Filips de invloed van Keizer Sigismund wil indammen. Want de paus kiest voor een outsider: Rhabanus van Helmstadt, de man die slechts één stem had ontvangen van de kanunniken. Rhabanus trekt zich echter al snel terug omdat hij inziet hoe complex de situatie in het Sticht is. Hij draagt zijn rechten over op niemand minder dan Domproost Zweder van Culemborg.

De Lichtenbergse factie in de stad Utrecht en andere steden in het Sticht zijn furieus en verzetten zich hier met man en macht tegen. Hun belangrijkste bezwaar is dat de familie van Zweder tot de leiders van de Kabeljauwen behoort. Ze sturen daarom opnieuw gezanten naar Rome en nu om hun beklag te doen. De belangrijkste gezant, Raso Doggart van Oudewerve, wordt niet eens door de paus ontvangen en “zelfs smadelyk gehandelt zyn...in de gevangenis gebracht daar drie dagen als een misdadiger in heeft moeten leggen”. Het bolwerk van de Lichtenbergers begint flinke scheuren te vertonen.

Op 6 januari 1425 sterft dan plots Jan van Beieren. Hij is al een sinds juli 1424 ziek en de diagnose is niks minder dan vergiftiging. Jan van Vliet, getrouwd met een halfzus van Jacoba van Beieren, wordt aangewezen als de dader en op de pijnbank gelegd. Hij bekent dat hij sterk gif, gemaakt van de ‘aconitum napellus’, beter bekend als Monnikskap, op het gebedenboek en de kruisboog van Jan van Beieren heeft gesmeerd. Na de pijnbank wordt Van Vliet in vier stukken gescheurd (‘gevierendeeld’) en de delen worden bij de poorten van Hollandse steden gehangen. Van Vliet heeft in zijn bekentenis Jacoba van Beieren niet genoemd, maar alles wijst op haar betrokkenheid. Van Vliet noemt in zijn bekentenis terloops ook Bernt Proeys en zijn zoon Jan Proeys van Lichtenberg “Proysien, ende Lichtenberger, synen zoen”.

Ze worden niet van de moord beschuldigd, maar het geeft aan hoe zeer ze gezien worden als prominente tegenstanders van Van Beieren.

Na de dood van Jan van Beieren wordt Filips van Bourgondië regent ('ruwaart') van het graafschap Holland. En de door Bernt verketterde Jacob van Gaasbeek wordt zijn raadsheer. Filips erft nu ook de strijd met Jacoba van Beieren en hij begrijpt haarfijn dat hij de Kabeljauwen nodig heeft om de weerstand van de Hoeken en Jacoba van Beieren te breken. En hij begrijpt ook dat een Kabeljauw op de bisschopszetel in het door de Lichtenbergers gedomineerde Sticht van groot belang is. Op 6 februari 1425, slechts een maand na de dood van Jan van Beieren, wordt Zweder van Culemborg door paus Martinus V tot bisschop van Utrecht benoemd. Waarschijnlijk dus met de steun van Filips van Bourgondië.

De Utrechtse kapittels die aanvankelijk hebben gekozen voor Van Diepholt, leggen zich neer bij de beslissing van de paus. En ook de steden Amersfoort en Rhenen besluiten Zweder als bisschop te aanvaarden. Voor de stad Utrecht zit er weinig anders op dan met Zweder te gaan onderhandelen en op 16 augustus 1425 komen ze tot een overeenkomst. Op 18 augustus 1425 bevestigt Zweder in een brief de rechten van de stad. Zo belooft hij dat de stad de toegang mag verbieden aan ballingen die om partijpolitieke redenen verbannen zijn. De raad verbiedt dan ook direct dat Lokhorsten zoals Jacob van Lokhorst, de broer van Herman van Lokhorst, de stad weer in mogen. Gebeurt dit wel dan zullen ze worden opgesloten in het vleeshuis, een pand vlakbij de Plaats, dat wordt gebruikt als gevangenis en tegelijk als slagerij. Hier huren slagers een vleesbank om te slachten en om het vlees te verkopen. Ook belooft Zweder dat hij "geene wrake te nemen of vijandschap te oefenen op iemand van de raad wegens hun gedaan beroep aan de stoel van Rome". Aan de geestelijken belooft hij geen oorlog te zullen voeren zonder hun toestemming. De weg naar de bisschopsstoel ligt nu definitief open voor Zweder van Culemborg. Op 21 augustus 1425 komt hij met zijn gevolg de stad binnen.



Pieter van Beoostenzwene biedt Filips van Bourgondië het zogenaamde Remissorium Philippi aan (1450).

De laatste uren van Bernt Proeys

21 augustus 1425

Zweder komt de stad binnen met edelen en ridders in zijn gevolg. Op de Plaats wordt hij door de burgemeesters en oudermannen ('oversten') en kanunniken van de vijf kapittels opgewacht. Volgens sommige bronnen is ook Jacob van Gaasbeek, raadsheer van Filips van Bourgondië en in de oorlog van 1420-1422 een van de ergste vijanden van de stad, aanwezig in het gevolg van Zweder. En hij heeft zelfs de rood-witte banier van de stad in zijn hand: "die jonchere van Gaesbeeck op dien dach stont opte Plaetzen bi den nijen here ende hadde der stat banniere een wijltijts in die hant, die in twee jaren dairtevoeren geleden die heetste openbair viant der stat van Utrecht was". Of dit echt zo is gegaan is onbekend, maar dat hij in Utrecht was blijkt mogelijk uit grafelijke rekeningen waarin te lezen is dat een bode op 24 augustus 1425 met brieven gestuurd wordt naar 'mijnen heren van Utrecht Zweder van Culemborg ende aen den joncker van Gaisbeeck'.

Zangers met brandende waskaarsen en wierook begeleiden Zweder naar het groot kapittelhuis waar hij de bisschoppelijke eed aflegt. Daarna wordt hij naar het koor van de Domkerk gebracht en daar heeft hij plaatsgenomen op de bisschopsstoel om toegezongen te worden. Al snel blijkt dat Zweder de afspraken die hij met de stad heeft gemaakt niet nakomt. Het is gebruikelijk dat nieuwe bisschoppen bij hun intocht in de stad in hun gevolg ballingen meenemen die ze hun burgerrechten weer teruggeven en hun straffen kwijtschelden. Maar alleen na toestemming van de stad en die toestemming had Zweder immers niet. Toch komen in het gevolg van Zweder 'besloten in een gespannen touw' ballingen de stad in.

Tussen deze ballingen bevindt zich iemand – van wie we de naam niet van kennen - die volgens de afspraken met de stad niet naar binnen mocht. Het touw wordt daarom losgemaakt en de balling wordt zoals aangekondigt naar het vleeshuis gebracht om daar gevangen gezet te worden. Dat het hier om een aanhanger van de Lokhorsten gaat ligt voor de hand.

Als reactie hierop komt een deel van de bevolking in opstand, ze bevrijden de man uit de gevangenis en om een uur of vijf - rond vespertijd - loopt de volkswoede zo hoog op dat ze plunderend en moordend door de stad trekken. Het doelwit zijn de Lichtenbergers. Onder het volk bevinden zich ook slagers van het vleeshouwersgilde die zich hadden verbonden met de Lokhorsten in de stad. Ze lopen richting het huis Proeysenburch waar Bernt ziek op bed ligt. Daar slaan ze op de weerloze Bernt in tot ze denken dat hij dood is.

Ook andere Lichtenbergers moeten het ontgelden. Raadslid Gerbrant Spiker wordt gedood. Jacob van Lichtenberg, de neef van Bernt en Proost van de Sint Pieter weet zich te in veiligheid te brengen, terwijl zijn huis op het Janskerkhof wordt geplunderd. De plundersaars stelen kerkgewaden, boeken, geld en juwelen. Ze doorzoeken het huis grondig "ze staken alle die bedden myt zweerden" en dreigen hem te vermoorden als ze hem vinden. Lichtenberger Jan van Renesse verstopt zich in de Minrebroederkerk, maar Willem van Winssen, in 1425 schepenburgemeester, heeft minder geluk. Hij wordt 'moedadelic nedergheslegen ende gewont'. Of dit betekent dat hij ook daadwerkelijk gedood is zoals diverse bronnen melden lijkt me op z'n minst discutabel. Want in 1427 is Willem van Winssen gewoon weer schepenburgemeester van de stad.

Dan horen de plundersaars dat Bernt Proeys nog niet dood is, waarop ze teruggaan naar het huis op de Oudegracht. Hier dient net een priester Bernt het heilige sacrament toe. Of Bernt nog heeft gebiecht of is gezalfd is weten we niet, want de priester is "weggestoten en het sacrament werd onteerd". Bernt krijgt de genadeklap, hoewel er van gevoelens van genade naar verwachting weinig sprake is. De haat zit ongelooflijk diep.

De nieuwe bisschop Zweder van Culemborg laat nu zijn ware gezicht zien. Hij bestraft de daders niet, al belooft hij dit wel aan de raad. Mogelijk heeft dit ermee te maken dat de ballingen ondergedoken hebben

gezeten bij zijn Kabeljauwse familie. Zweder wordt er zelfs van beschuldigd dat hij de slagers hoogstpersoonlijk naar het huis van Bernt heeft gestuurd om hem te vermoorden. Of hier echt bewijs voor is, is de vraag, maar feit is dat Zweder direct na de moord de Lichtenbergers de stad uit verbant, onder hen de zonen van Bernt. Ook de concurrerende bisschop Van Diepholt wordt direct in de ban gedaan. Zweder van Culemborg zit stevig in het zadel.

De nasleep

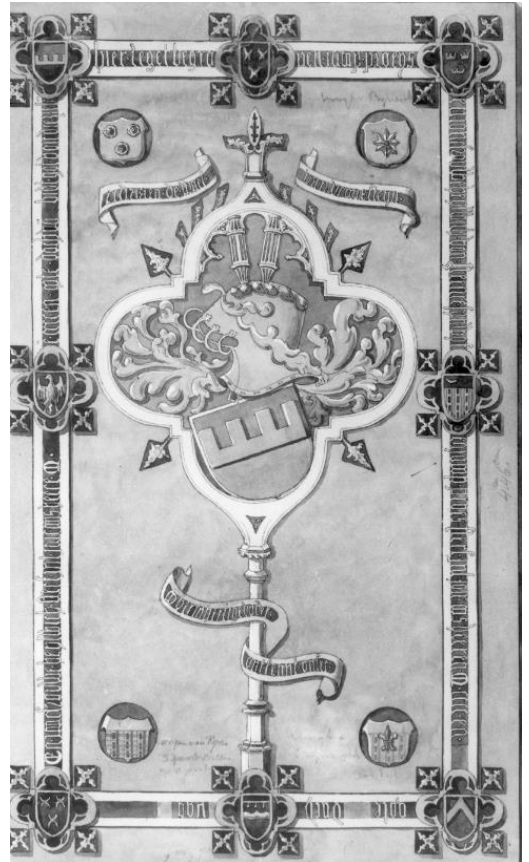
Wat er met het ontzielde lichaam van Bernt is gebeurd, is niet met zekerheid vast te stellen. Vermoedelijk is hij bijgezet in de grafkelder van de familie in het koor van de Minrebroederkerk, een onderdeel van het Minrebroederklooster dat tot de 16^{de} eeuw lag tussen het tegenwoordige Janskerkhof en de Minrebroederstraat. Jacob Proeys, de kleinzoon van Bernt en zoon van Jonge Bernt, heeft later opdracht gegeven tot het maken van een grafsteen die deze grafkelder moest bedekken.

Hij wilde samen met zijn vrouw in het familiegraf worden bijgezet en in de steen zijn daarom alvast hun namen uitgehouwen: 'Jacob Proeys en Jonckfrouwe Heylwich van Steenre syn wyf'. De grafsteen - waar Bernt dus mogelijk onder heeft gelegen - is na vele omzwervingen terecht gekomen op de algemene begraafplaats aan het Kerkveld in Jutphaas en ligt daar nog steeds.

De Lokhorsten worden in 1426 weer verjaagd uit de stad door de Lichtenbergse ridder Van Renesse. Met zijn mannen verkleedt hij zich als monnik en valt de slagers aan die zich op de Plaats hebben verzameld. Deze vluchten over de stadswal.

De zonen van Bernt en kleinzoon Jacob Proeys ontvangen in 1426 schadevergoeding omdat Bernt is vermoord. En beloven daarbij geen wraak te zullen nemen op de ballingen en op de 'sculdigen an den nederslach ons vaders Steven van Aerntsberge'. Hij heeft dus in de ogen van de zonen van Bernt de fatale steken toegebracht. Omdat de slagers de jaren erna nog steeds onrustig blijven, worden ze uiteindelijk gestraft door hun gilde op te heffen. Het vleeshuis verdwijnt uit het centrum van de stad en er worden twee kleinere vleeshuizen voor in de plaats gebouwd. Een kleintje in de Lange Nieuwstraat en een grote in de Voorstraat.

De strijd tussen bisschop van Diepholt en Zweder van Culemborg over het bisdom duurt nog tot de dood van Van Culemborg in 1433. Een jaar daarvoor heeft de paus van Diepholt als bisschop erkend. Maar de verdeeldheid over wie de bisschop van het Sticht is duurt nog tot 1449. Deze strijd, beter bekend als het Utrechtse Schisma, is het gevolg van het feit dat Walraven van Meurs opnieuw aanspraak maakt op de zetel. Utrecht raakt intussen steeds verder betrokken bij de strijd van Jacoba van Beieren tegen Filips van Bourgondië en jaren van oorlog eindigen in 1428 als Jacoba gedwongen vrede moet sluiten met Filips. De Bourgondische ijzervreter, die eerder nog Jeanne D'arc arresteerde, krijgt Utrecht in 1456 op de knieën door zijn zoon David van Bourdonië te benoemen als nieuwe bisschop van het Sticht.



Tekening uit de 18^{de} eeuw van de grafsteen voor het familiegraf Proeys, nu te vinden op de algemene begraafplaats Kerkveld in Jutphaas.

Gordiaanse knoop

Als je een kiezelsteen in het water gooit, komt er niet maar één golf maar ontstaan meerdere golven die elkaar beïnvloeden. Zo is het ook met de moord op Bernt Proeys. Dat een paar slagers de raadsburgemeester van Utrecht hebben vermoord is een veel te simpele verklaring en doet geen recht aan de vele politieke golven die belang hadden bij het doorbreken van de hegemonie van de Lichtenbergers in Utrecht. Door te stellen dat Bernt het slachtoffer is geworden van de strijd om invloed tussen keizer Sigismund en Filips van Bourgondië in de Noordelijke Nederlanden overschatten we zijn rol in die tijd echter behoorlijk. Hij was toch eerder een speelbal van de golven.

De dieperliggende oorzaak moeten we ergens op het niveau daartussen zoeken. Op het niveau van de strijd tussen de Lichtenbergers en de Lokhorsten. Deze is al decennia gaande in Utrecht en krijgt nieuwe zuurstof door de dood van twee steunpilaren van de Lichtenbergers - Willem VI en Frederik van Blankenheim – en de opvolgingsstrijd die zich vervolgens ontspint. Het conflict tussen beide facties wordt op scherp gezet doordat beide partijen zich aansluiten bij de Hoeken of juist bij de Kabeljauwen. Die strijd krijgt op haar beurt een nieuwe impuls doordat Jan van Beieren en zijn nichtje Jacoba deze breuklijn in de samenleving misbruiken voor hun eigen politieke doelen.

Is hij nou slachtoffer geworden van de strijd tussen de Lichtenbergers en Lokhorsten of die tussen de Hoeken en Kabeljauwen?

Hoe spreken we de naam Proeys uit?

De naam Bernt (Beernt, Berent, Berend) Proeys (Proois, Proeijs, Proeys, Preys, Proyes en Proeys) wordt op veel verschillende manieren geschreven. Meest logisch is om de spelling aan te houden van zijn zegel dus Bernt Proeys.

Maar hoe spreken we Proeys eigenlijk uit? Hierover heeft een debat plaatsgevonden in het maandblad 'De Nederlandse Leeuw' van het Genealogisch Heraldisch genootschap in 1932. Het ene kamp zegt daarin dat de 'Y' moet worden uitgesproken als een verdubbeling van de 'O' dus wordt de uitspraak Proos. Anderen zeggen dat de schrijfstijl 'Preys' een aanwijzing is voor de uitspraak. Een derde visie lijkt het meest logisch namelijk dat het erom gaat hoe de familie haar eigen naam heeft uitgesproken. Omdat Proeys een typisch Utrechtse naam is en in het Utrechtse dialect pas rond 1550 de 'Y' letter van een 'ie' klank naar een 'ei' klank ging, zal Bernt zijn eigen naam waarschijnlijk hebben uitgesproken als 'Proe-ies'.

In een poging deze Gordiaanse knoop door te hakken kijken we nog een keer naar de gebeurtenissen van 21 augustus 1425 en de rol van bisschop Zweder van Culemborg. Deze heeft willens en wetens verbannen Lokhorsten de stad in gelaten, heeft de daders van de plunderingen niet gestraft en de Lichtenbergers verbannen. Niet vreemd, als je bedenkt dat de familie van Zweder onderdak had gegeven aan diezelfde ballingen en gerekend kan worden tot leiders van de Kabeljauwen. Zweder moest af van de Lichtenbergers in de stad en heeft dat direct bij zijn binnenkomst in Utrecht gedaan. Hij heeft de spanningen tussen de Lichtenbergers en Lokhorsten gebruikt om zijn eigen agenda en die van de Hoeken door te drukken. Daarmee is Bernt primair een slachtoffer van de Hoekse en Kabeljauwse twisten. De familie Proeys zal nog decennialang een leidende positie innemen in de Utrechtse politiek, maar uiteindelijk nemen anderen de macht over sterft de familienaam Proeys zelfs helemaal uit. Een tragisch einde voor dit vooraanstaande geslacht dat met tomeloze ambitie en veel geweld Utrecht naar haar hand heeft proberen te zetten.

Literatuurlijst

1. Buisman. (2006). Duizend jaar weer, wind en water in de lage landen, deel 2.
2. Van Donkersgoed. (1989). De families Proeys, Van Pallaes en van Leuwenberch.
3. Van Huysen van Kattendijke. (1491). Kroniek van Kattendijke.
4. Muller. (1883). Middeleeuwse rechtsbronnen van Utrecht II.
5. Alberts. (2017). Brouwen aan de Eem, Amersfoort een Stichtse bierstad in de late middeleeuwen.
6. De Bruin ea. (2000). Een paradijs vol Weelde.
7. Dekker. (1983). Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen.
8. Onbekend. (1883) De Nederlandse Leeuw, jaargang 1.
9. Van den Hoven, van Genderen en Hommes. (1995). Rijk en talrijk, jaarboek Oud Utrecht.
10. Van der Monde (1844). Geschied- en oudheidkundige beschrijving van de pleinen, straten, stegen, waterleidingen, wedden, putten en pompen der stad Utrecht, deel 1.
11. Van der Vlerk. (1983). Utrecht Ommuurd.
12. Gemeente Utrecht. (2008). Werk aan de Werf. Een middeleeuwse haven dwars door de stad.
13. Smithuis. (1999). Het Utrechtse Schisma en de Hollands-Stichtse betrekkingen.
14. Rommes. (1991). Op het spoor van de dood. De pest in en rond Utrecht, jaarboek Oud Utrecht.
15. Coomans. (2012). Varkens van de Werf, stadsreiniging in laatmiddeleeuws Utrecht, jaarboek Oud Utrecht.
16. Bogaerts. (2008). Aards, betrokken en zelfbewust.
17. Van Poolsum. (1729). Groot placaatboek vervattende de placaten, ordonnantien en edicten der Staten 's lands van Utrecht.
18. Van Rossum. (1907). Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht.
19. Van den Hoven en Van Genderen. (1987). Het kapittel-generaal en de staten van het Nedersticht in de 15^{de} eeuw.
20. Smithuis. (2014). Gildevertegenwoordiging of oligarchie, tijdschrift Oud Utrecht.
21. Rubens. (1986). De Lichtenbergers en hun tegenstanders.
22. Smithuis. (2010). Politiek en geweld in een laatmiddeleeuwse stad, tijdschrift voor geschiedenis jaargang 123.
23. Berents. (1976). Misdaad in de middeleeuwen, criminaliteit in de stad Utrecht tussen 1300-1455.
24. Waale. (1990). De Arkelse Oorlog 1401-1412: een politieke, krijgskundige en economische analyse.
25. Onbekend. Buurspraakboek 1385-1579, het Utrechts Archief.
26. Van Oostrom. (2017). Nobel Streven.
27. Burman. (1750-1754). Utrechtsche jaarboeken van de vijftiende eeuw.
28. Onbekend. Raadsdagelijks boek, het Utrechts Archief.
29. Van Mieris. (1753). Groot charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland.
30. Van Tol. (1997). De orde van de Hollandse tuin, de Nederlandsche Leeuw.
31. Janse. (2009). Een pion voor een dame, Jacoba van Beieren (1401-1436).
32. Jansen. (1966). Hoekse en Kabeljauwse twisten.
33. Haslinghuis en Peeters. (1965). De Dom van Utrecht.
34. Van Flensburg. (1839). Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenis, II.
35. De Kram. (2000). Een waardig huis der stad, twintig eeuwen in en om het Utrechtse stadhuis.
36. Post. (1933). Geschiedenis der Utrechtsche Bisschops verkiezingen.
37. De Beke. (1346). Kroniek van de Beke vervolg. Uitgegeven door H. Bruch.
38. Van Egdom. (1987). Monument in beeld, de zwerftocht van een grafmonument, Cronyck de Geyn.
39. Onbekend. (1932). De Nederlandsche Leeuw. Maandblad van het Genealogisch-Heraldisch genootschap.
40. Alberts. (2013). Het Amersfoortse Vleeshuis, een middeleeuwse markthal voor slagers, tijdschrift Oud Utrecht.

41. Gemeente Utrecht. (2017). Basisrapportage Archeologie 91, archeologische begeleiding reconstructie lage walmuur Oudegracht.
42. Borst. (1997). Graven en begraven in de Domkerk.
43. De Hullu. (1892). Bijdrage tot de geschiedenis van het Utrechtsche schisma.
44. Anoniem. Die Bisscope van Utrecht. (15^{de} eeuw).
45. Zoetmulder. (1957). Storm over het Sticht.

Wandelen door het leven van Bernt Proeys – VERSIE 1

Meer weten over het leven van Bernt Proeys? Daarvoor hoef je niet de archieven van de stad Utrecht in. Een wandeling door het historische centrum van ongeveer een uur is genoeg om de sfeer van zijn leven te proeven. Deze wandeling gaat er vanuit dat je eerst ‘moord door het slagersgilde’ leest. Wil je dit niet, gebruik dan versie 2 van deze wandeling.

De wandeling begint bij Oudegracht 127 bij het **(1)** huis met de naam Proeysenburch. Er is in de loop van de eeuwen veel verbouwd aan het pand en het oorspronkelijk pand is niet meer te herkennen. Maar dit is de plek waar de slagers in 1425 Bernt in zijn bed hebben vermoord. Het was oorspronkelijk een groot pand met meerdere verdiepingen en met een werfkelder die uitkwam op de gracht. Achter het huis lag een boerenerf dat uitkwam bij een houten poort die grensde aan de Steenweg.

Loop nu links van het pand de Bakkerstraat in tot je bij de Steenweg bent. Sla hier linksaf en loop de Steenweg uit. Aan je rechterhand zie je het museum van Speelklok tot Pierlement, dat gevestigd is in **(2)** de Buurkerk, de oudste parochiekerk van Utrecht. In 1366 was de schoonvader van Bernt, Roetart van Lanscroon, hier kerkmeester. Roetart was de vader van de eerste vrouw van Bernt, Gode van Lanscroon. Ook via zijn tweede vrouw - Goede van Lichtenberg – was Bernt op een bijzondere manier verbonden aan de Buurkerk. Loop hiervoor door tot de Choorstraat en sla rechtsaf. Na een paar meter zie je aan je rechterkant in het wegdek een plaquette die herinnert aan de tijd dat Suster Bertken was ingekluist in de Buurkerk. Suster Bertken werd in 1426 – dus een jaar na de moord op Bernt - geboren als onwettige dochter van Jacob van Lichtenberg, de proost van de Pieterskerk en de neef van Bernt. Suster Berken liet zich 57 jaar van haar leven als kluizenares insluiten in een cel van een paar vierkante meter groot om zich volledig op God te richten.

Loop nu een klein stukje terug de Steenweg weer in. Aan je rechterhand zie je **(3)** de Massegast, loop deze steeg in. Tot 1546 kende Utrecht geen stadhuis en de Raad vergaderde in het zogenaamde ‘Schoonhuis’ in de Massegast, Bernt heeft hier jaren van zijn leven gedebatteerd over het reilen en zeilen in de stad. Het Schoonhuis was een lange hal met zowel bij de Steenweg als bij de Oudegracht een poort om karren met producten naar binnen te rijden. Op de begane grond handelden namelijk de lakenhandelaren en schoenmakers, helaas zie je hier niks meer van terug. Eens het centrum van de politieke macht en bedrijvigheid in de stad, is de steeg nu niet veel meer dan een plek om na het uitgaan je blaas te legen.

Loop de steeg uit en ga aan het einde op de Oudegracht naar rechts. Je bent nu op de **(4)** Stadhuisbrug of ‘Plaats’ zoals het in de tijd van Bernt heette. Hier stonden de Lichtenbergers klaar om met de Gunterlingen op de vuist te gaan, werd Zweder van Culemborg met waskaaren en gezang opgewacht bij zijn intocht en verjoeg Jan van Renesse de verzamelde slagers in 1426. Ook was de Plaats de plek waar vonnissen werden voltrokken, al werden de executies uitgevoerd op de Neude waar de galg stond.

Vanaf de Stadhuisbrug willen we nu eigenlijk schuin naar rechts oversteken en richting het Oudkerkhof lopen waar het vleeshuis heeft gestaan. Maar toen Bernt door de straten wandelde stond **(5)** huis Hasenberg op de plek waar de Stadhuisbrug overgaat op de Vismarkt. In huis Hasenberg vergaderden de Schepenen vanaf 1343. Het huis lag direct naast twee andere panden, groot en klein Lichtenberg, inderdaad genoemd naar de leidende familie de Lichtenbergers. Begin 19^{de} eeuw zijn deze huizen verdwenen en is de huidige voorgevel opgetrokken. Wildplassen is trouwens in deze buurt een eeuwenoud probleem. Er bestaat een verordening uit 1416 die verbiedt om bij de huizen Lichtenberg en Hasenberg te urineren.

Omdat er in de tijd van Bernt dus geen directe doorgang was naar het Oudkerkhof, loop je vanaf de Stadhuisbrug richting de Winkel van Sinkel. Dat geeft de kans direct aan het begin over de reling te naar de werven te kijken. Onderaan bij de gracht staat een kastanjeboom en is in de bestrating een grote cirkel gemaakt. Dit is de plek waar tijdens het leven van Bernt **(6)** de stadskraan werd gebouwd. De originele kraan is verdwenen omdat in 1837 de vier gietijzeren vrouwenbeelden van de Winkel van Sinkel werden geplaatst waarbij de kraan is gebroken. Wie de moeite neemt de trap af te lopen, ziet een stenen reliëf met een afbeelding hoe stadskraan er in 1402 heeft uitgezien.

Loop nu rechts de Ganzenmarkt in en dan direct weer rechts de Korte Minrebroederstraat in. Loop deze uit en ga naar rechts het Oudkerkhof op. Direct op de hoek Korte Minrebroederstraat en Oudkerkhof stond **(7)** het zogenaamde 'gevangen vleeshuys'. Een pand dat diende als gevangenis en tegelijk als vleeshal. Hier huurden de vleeshouwers een vleesbank om te slachten en om het vlees te verkopen. Rundvlees was het populairste en de ossen die hier werden verkocht kwamen vaak helemaal uit de omgeving van Groningen. In de koelte van een stenen gebouw met dikke muren bleven de vleesproducten langer goed en mogelijk kon het stadsbestuur - door de slaggers bij elkaar in een gebouw te laten werken - de kwaliteit beter controleren.

Loop nu naar links de Vismarkt op. Zes meter **(8)** onder je voeten zijn tijdens werkzaamheden in 2011 dikke lagen botten aangetroffen. Onderzoek toonde aan dat het om botten van schapen, geiten, varkens en runderen ging. Op een deel van de botten zijn zelfs slachtsproten gevonden. Inderdaad, de botten zijn uit de tijd dat de vleeshal nog in bedrijf was.

Loop verder op de Vismarkt en sla dan linksaf de Servetstraat in, je staat nu aan de voet van de Domtoren. Aan je rechterhand zie je een oude poort (1634) die toegang geeft tot het voormalige bisschopshof waar de bisschoppen resideerden. Loop door het poortje en direct aan je linkerhand zie je **(9)** de 'Spinde' een al in 1300 vermeld voorraadhuys van de bisschop. Met wat fantasie kun je voor je zien dat de wijn en worst die Bernt voorgezet kreeg als hij bij bisschop Van Blankenheim op bezoek was, uit dit voorraadhuys werden gehaald.

Laat de Spinde aan je linkerhand en loop door het steegje naar het Domplein. Steek het Domplein over en loop de Domkerk binnen. Aan het begin van de kerk staat een groot doopvont en **(10)** daar vind je de grafzerk van Johan Proeys, deken van de Domkerk (+ 1482), een kleinzoon van Bernt en de zoon van Jonge Bernt. Je ziet duidelijk het wapen van de familie Proeys, de gekanteelde dwarsbalk en de twee weverspoelen bovenop de helm. Normaal zie je op de helm van een wapen adelaars, leeuwen, beren of andere ridderlijke tekens. De weversspoelen zijn waarschijnlijk een teken dat leden van de Proeys familie lid waren van het weversgilde. Of een teken dat de Proeysen veel geld hebben verdiend met de lakenhandel. De gekanteelde dwarsbalk kennen we ook van het zegel van Bernt.

Een aantal spelers uit het verhaal rond de moord op Bernt Proeys is begraven in de Domkerk. Bisschop Rudolf van Diepholt had een eigen kapel vrij dicht bij de grafzerk van Proeys aan de rechterkant, maar deze is in de 17^{de} eeuw geruimd. Bisschop Frederik van Blankenheim, wiens dood in 1423 de moord op Proeys inluidde, is bijgezet in de kapel van bisschop van Arkel. Ook deze is gesloopt in de 17^{de} eeuw. Voor de kapel van bisschop Avesnes ligt de grafsteen van Raso Doggart van Oudewerve, medicus, kanunnik in de Dom en onderhandelaar namens de Raad die door paus Martinus V in de gevangenis werd gegooid. Ook Jacob van Lichtenberg, de neef van Bernt, werd in de Dom begraven en wordt er herdacht. Bij de sacristie (links van het Koor) is een kleine gedenksteen ('epitaaf') te zien in het Latijn, de vertaling luidt: "In het jaar des Heren 1449, op 2 september, stierf de eerwaarde man Jacob van Lichtenberg. Proost van de kerk van Sint-Pieter te Utrecht en kanunnik van deze kerk. Hier begraven, bidt voor hem".

Verlaat nu de Domkerk en loop naar links, het Damplein gaat over in de Korte Nieuwstraat en deze gaat over in de Lange Nieuwstraat. Op nummer 34 vind je **(11)** het kleine vleeshuis, een van de twee vleeshallen die in de plaats zijn gekomen voor de vleeshal bij de Stadhuisbrug. Loop rechts van de vleeshal de Catharijnesteeg in en ga aan het einde bij de Nieuwegracht linksaf en vervolgens de derde straat weer naar links (Achter de Dom). Je passeert aan je linkerhand een kanunnikhuis (Achter de Dom 7) dat gebouwd is rond 1400. De omvang en bouwstijl geven een indruk van de macht van de kanunniken in die tijd. Vervolg je weg en aan het einde ga je linksaf en meteen weer rechts. Loop de Domstraat in en ga de derde straat links in. Dit is de Minrebroederstraat en op de plek van huisnummer 16 bevond zich tot de 16^{de} eeuw het koor van de Minrebroederkerk waar het familiegraf van de familie Proeys lag en Bernt mogelijk begraven is. Loop terug waar je vandaan komt en ga linksaf, steek nu de straat over naar het Janskerkhof.

Ga naar links en houd het Janskerkhof aan je rechterhand. Ga rechtsaf het Jansveld in, aan je linkerhand tussen huisnummer 24 en 26 vind je **(12)** het grote vleeshuis dat gebouwd is nadat het oude vleeshuis werd gesloten. Het pand is niet meer in de oorspronkelijke staat. Loop door en ga meteen links de Kleine Slachtstraat in en dan meteen weer links de Voorstraat in. Je passeert nu de voorkant van het grote vleeshuis op nummer 19. Ga rechtdoor, steek de Lange Jansstraat over en loop de Neude schuin naar rechts over. Je loopt de Drakenburgstraat in. Aan het einde van de straat ga je links de Oudegracht op. Direct op de hoek, op nummer 114, passeer je het waarschijnlijk oudste huis van Utrecht dat al in de 12^{de} eeuw wordt genoemd: stadskasteel Drakenborch. Wanneer Bernt uit zijn raam keek, kon hij dit pand zien liggen. Aan de overkant van de gracht zie je het indrukwekkende stadskasteel Oudaen dat ook al in de tijd van Bernt bestond. Ga linksaf de Oudegracht op en direct rechtsaf de Jansbrug over. Loop een stukje naar links over de Oudegracht en je bent weer bij je beginpunt: Proeysenburch.

De familie Proeys zou na de dood van Bernt nog decennialang een dominante positie innemen in de Utrechtse politiek, maar uiteindelijk namen anderen de macht over sterft de familienaam Proeys zelfs helemaal uit. Een tragisch einde voor dit vooraanstaande geslacht dat met tomeloze ambitie en veel geweld Utrecht naar haar hand heeft proberen te zetten.

Wandelen door het leven van Bernt Proeys – VERSIE 2

Wil je kennismaken met het leven van en de moord op burgemeester Bernt Proeys? Daarvoor hoef je niet de archieven van de stad Utrecht in. Een wandeling door het historische centrum van ongeveer een uur is genoeg om de sfeer van zijn leven te proeven. Om deze wandeling te lopen hoef je ‘moord door het slagersgilde’ niet eerst te lezen.

De wandeling begint bij **(1)** Stadskasteel Oudaen, Oudegracht 99. Het pand is rond 1280 gebouwd en in 1385 werd Dirc van Houdaen de eigenaar die zijn naam aan het pand gaf. Er woonden toen niet meer dan tienduizend mensen in Utrecht, maar het was desondanks de grootste stad in de Noordelijke Nederlanden. De stad had een landelijk karakter, met boomgaarden, kippen en varkens. Aan de stadsmuur werd nog hard gewerkt, al had de stad wel al vier indrukwekkende poorten. Twee waterpoorten in de vorm van de dubbele Tolsteegpoort en de Weerdpoort en twee landpoorten: de Wittevrouwenpoort en de Catharijnepoort.

De bocht van de Oudegracht was een belangrijk stuk van de middeleeuwse stad. Dit oudste deel van de gracht, gegraven rond het jaar duizend, was een stadshaven. Een druk gebied met volgeladen schepen met verse en gezouten vis, schapen, gesmolten zilver, zakken met veren, zout, boter, rode was, hennep, tinwerk, textiel, olie en raapkoeken. Maar zelfs specerijen van over de hele wereld werden verhandeld. De veertiende eeuw wordt voor Utrecht ook wel een ‘gouden eeuw’ genoemd. Tussen 1390 en 1393 werd de Nieuwegracht gegraven. Maar het hoogtepunt is toch wel dat de Domtoren eindelijk werd afgebouwd. De bouw was reeds gestart in 1321 en eindigde in 1382. Het jaar waarin Bernt Proeys voor de eerste keer trouwde.

Wie was Bernt Proeys? We lopen door naar Oudegracht 127 naar het **(2)** huis met de naam Proeysenburch. Bernt is rond 1355 geboren in de buurt van de Breedstraat. De familie Proeys kwam oorspronkelijk uit Duitsland en groeide vanaf de 14de eeuw uit tot een vooraanstaande familie (‘patriciaat’) in de stad Utrecht. Verschillende Proeysen schopten het tot burgemeester, schout, schepen of geestelijke. De familie bezat land buiten de stad, onder andere in wat nu Maartensdijk is. Ze verbouwden daar graan dat ze verhandelden. Er is in de loop van de eeuwen veel verbouwd aan het pand en het oorspronkelijk pand is niet meer te herkennen. Maar dit is de plek waar de slagers in 1425 Bernt in zijn bed hebben vermoord. Het was oorspronkelijk ook al een groot pand met meerdere verdiepingen en met een werfkelder die uitkwam op de gracht. Achter het huis lag een boerenerf dat uitkwam bij een houten poort die grensde aan de Steenweg.

Bernt werd politiek actief toen hij een jaar of 29 was. In die tijd vochten enkele leidende Utrechtse families en hun directe aanhangers (‘facties’) om de macht. Het doel van die strijd had weinig met ideologie te maken, maar was erop gericht om de eigen macht te vergroten en zo min mogelijk goede posities weg te geven aan de tegenpartij. De belangrijkste familie is de familie van de Lichtenbergers. Bernt is in zijn leven twee keer getrouwd, twee keer met vooraanstaande vrouwen uit de Lichtenbergse familie. Hun belangrijkste opponenten zijn de Lokhorsten.

Loop nu links van het pand de Bakkerstraat in tot je bij de Steenweg bent. Sla hier linksaf en loop de Steenweg bijna helemaal uit. Aan je linkerhand zie je **(3)** de Massegast, loop deze steeg in. Tot 1546 kende Utrecht geen stadhuis en de Raad vergaderde in het zogenaamde ‘Schoonhuis’ in de Massegast, Bernt heeft hier jaren van zijn leven gedebatteerd over het reilen en zeilen in de stad. Het Schoonhuis was een lange hal met zowel bij de Steenweg als bij de Oudegracht een poort om karren met producten naar binnen te rijden. Op de begane grond handelden namelijk de lakenhandelaren en schoenmakers, helaas zie je hier niks meer van terug.

De strijd tussen de Lichtenbergers en de Lokhorsten raakte verbonden met twee andere breuklijnen in de samenleving die allebei de geschiedenisboeken volop hebben gehaald. De eerste is die van de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Deze twisten tussen verschillende steden en adellijke geslachten in het graafschap Holland begonnen vanaf het midden van de 14^{de} eeuw. Vergelijkbaar met de strijd tussen de Lichtenbergers en Lokhorsten in Utrecht, was het een strijd om de macht en om de beste banen. De twisten, die alles bij elkaar zo'n 150 jaar hebben geduurd, sluimerden soms een periode, om vervolgens weer fel op te laaien. Naar verloop van tijd waaiden de twisten over naar andere gebieden, waaronder naar Utrecht. De Lichtenbergers sloten zich aan bij de Hoeken, de Lokhorsten bij de Kabeljauwen.

De tweede breuklijn ontstond toen in het graafschap Holland Graaf Willem VI sterft aan de gevolgen van een hondenbeet. Er ontstond een opvolgingsstrijd tussen zijn dochter Jacoba van Beieren en haar oom Jan van Beieren. Ze maakten allebei handig gebruik van de spanningen in de samenleving en omdat Jacoba Hoek is koos Jan partij voor de Kabeljauwen. Ze ontstonden twee grote kampen, de Lichtenbergers waren verbonden met de Hoeken en Jacoba van Beieren. De Lokhorsten met de Kabeljauwen en Jan van Beieren. Overigens: Dirc van Houdaen, de eigenaar van Oudaen was in die tijd een politieke vriend van Bernt Proeys en ook een Lichtenberger.

Keer om en loop de Massegast uit richting de Steenweg en ga naar links, ga bij de Choorstraat naar rechts. Ga aan het einde naar links de Maartensbrug over, je loopt nu richting Domtoren. Ga de Servetstraat in tot je aan je rechterhand een oude poort (1634) ziet die toegang geeft tot het voormalige **(4)** bisschopshof waar de bisschoppen resideerden. Loop door het poortje en direct aan je linkerhand zie je de 'Spinde' een al in 1300 vermeld voorraadhuis van de bisschop. De stad Utrecht was het religieuze en politieke hart van het bisdom en het hof van de bisschop was gesitueerd in het hart van de stad, tussen het Domplein, het Wed, de Donkere en Lichte Gaard en de Servetstraat. In 1423 resideerde hier bisschop Frederik van Blankenheim. Hij oefende het geestelijk gezag uit over het bisdom Utrecht dat bestond uit ongeveer de huidige provincie Utrecht, Overijssel, Drenthe, Friesland, Noord- en Zuid-Holland, Zeeland, Gelderland en de stad Groningen. Daarnaast was hij ook wereldlijk leider over een deel van deze gebieden. Met veel geweld dwong hij dit gezag af, zo voerde hij in 1405 oorlog tegen de heer van Arkel en belegerde hij kasteel Everstein waarbij kanonnen en katapulten werden ingezet. Omdat geweld alleen niet voldoende bleek, werden de verdedigers van het kasteel uitgehongerd tot ze zich overgaven. Bernt is dan overigens een van de aanvoerders van dat leger.

Na meer dan 30 jaar op de bisschopszetel, stierf Van Blankenheim op 9 oktober 1423. Op zijn sterfbed zou hij de woorden hebben gesproken: "Die van Utrecht zullen na mijn dood pas inzien dat ik een goed en vredelievende Heer ben geweest. De geestelijken willen heersen en niemand wil ondergeschikt zijn aan de ander. Hierdoor zullen verschrikkelijke twisten ontstaan". Hij had gelijk, want de twee kampen - dus de Lichtenbergers die samenspannen met de Hoeken en Jacoba van Beieren enerzijds en de Lokhorsten, die samenspannen met de Kabeljauwen en Jan van Beieren anderzijds - deden er alles aan om hun eigen bisschopskandidaat op de zetel te benoemen. Aanvankelijk leek het erop dat de Lichtenbergse kandidaat Rudolf van Diepholt de nieuwe bisschop werd, maar de paus werd onder druk gezet en deze koos uiteindelijk voor de kandidaat van de Lokhorsten. Zweder van Culemborg, tot dan toe Proost van de Domkerk werd door de paus benoemd. De macht van de leidende familie van de Lichtenbergers wankelde.

Loop terug waar je vandaan komt en ga aan het einde van de Servetstraat naar rechts de Vismarkt op richting **(5)** Stadhuisbrug of 'Plaats' zoals het in de tijd van Bernt heette. Hier werden markten gehouden (net als op de andere bruggen) en vonnissen voltrokken, al werden de executies uitgevoerd op de Neude waar de galg stond. Op 21 augustus 1421 stonden politieke hoogwaardigheidsbekleders, geestelijken van de kerken ('kanunniken') en zangers met waskaaren en kruizen op de Plaats. Bernt Proeys was hier niet bij, hij lag al een paar dagen ziek op bed met jicht. Mogelijk een gevolg van zijn dieet van veel bier en vlees. De nieuwe bisschop Zweder van Culemborg kwam met een groot gevolg de stad in richting de Plaats en in zijn gevolg nam hij enkele Lokhorsten mee die eerder de stad uit waren verbannen.

Dit viel slecht bij de Lichtenbergse machthebbers en de balling werd opgesloten in het zogenaamde **(6)** 'gevangen vleeshuys'. Loop nu een paar meter terug richting Vismarkt en ga direct links het Oudkerkhof op. Op de hoek Oudkerkhof met de Korte Minrebroederstraat, op de plek waar nu het stadhuis staat, bevond zich een pand dat diende als gevangenis en tegelijk als vleeshal. Hier huurden de vleeshouwers een vleesbank om te slachten en om het vlees te verkopen. Rundvlees was het populairste en de ossen die hier werden verkocht kwamen vaak helemaal uit de omgeving van Groningen. In de koelte van een stenen gebouw met dikke muren bleven de vleesproducten langer goed. Dat hier een slagerij heeft gestaan werd een paar jaar geleden opnieuw duidelijk toen aan de kademuur op de Vismarkt werd gewerkt. Op enkele meters diepte zijn grote hoeveelheden runderbotten aangetroffen, sommigen nog met zichtbare sporen van de klappen van de bijlen.

Loop nu verder het Oudkerkhof uit en sla bij de kruising rechtsaf de Domstraat in. Loop op het einde rechts het Domplein op en ga **(7)** de Domkerk in. Enkele uren nadat de nieuwe bisschop Zweder van Culemborg in het koor van de Domkerk was ingehuldigd, kwam een deel van de bevolking in opstand en rond een uur of vijf - rond vespertijd - liep de volkswoede zo hoog op dat ze plunderend en moordend door de stad trokken. De ballingen werden uit het vleeshuis bevrijd en de plunderaars stalen kerkgewaden, boeken, geld en juwelen. Het doelwit waren duidelijk de Lichtenbergers. Onder de opstandelingen bevonden zich ook slagers van het vleeshouwersgilde die zich hadden verbonden met de Lokhorsten in de stad. Ze liepen richting het huis Proeysenburch waar Bernt ziek op bed lag. Daar sloegen ze op de weerloze Bernt in tot ze denken dat hij dood is. Ze gaan verder met plunderen tot ze hoorden dat Bernt Proeys nog niet dood was. Ze gingen terug naar het huis op de Oudegracht waar net een priester Bernt het heilige sacrament toebracht. Of Bernt nog heeft gebiecht of is gezalfd is weten we niet, want de priester is "weggestoten en het sacrament werd onteerd". Bernt kreeg de genadeklap, hoewel er van gevoelens van genade naar verwachting weinig sprake was. De haat zat ongelooflijk diep. Direct hierna deed Zweder van Culemborg de Lichtenbergers en de concurrerende bisschop Van Diepholt in de ban. De moordenaars werden niet bestraft.

De Lokhorsten werden in 1426 op hun beurt weer verjaagd uit de stad door de Lichtenbergse ridder Van Renesse. Met zijn mannen verkleedde hij zich als monnik en hij viel de slagers aan, die zich op de Plaats hadden verzameld. De slagers kozen eieren voor hun geld en vluchtten over de stadsmuren. De zonen van Bernt ontvingen in 1426 alsnog schadevergoeding en ze beloofden daarbij geen wraak te zullen nemen op de ballingen en op de 'sculdigen an den nederslach ons vaders Steven van Aerntsberge'. Steven van Aerntsberge had dus in de ogen van de zonen van Bernt de fatale steken toegebracht.

Vlak bij de ingang van de Domkerk, staat een groot doopvont en **(8)** daar vind je de grafzerk van Johan Proeys, deken van de Domkerk (+ 1482), een kleinzoon van Bernt. Je ziet duidelijk het wapen van de familie Proeys, de gekanteelde dwarsbalk en de twee weverspoelen bovenop de helm. Normaal zie je op de helm van een wapen adelaars, leeuwen, beren of andere ridderlijke tekens. De weversspoelen zijn waarschijnlijk een teken dat leden van de Proeys familie lid waren van het weversgilde. Of een teken dat de Proeysen veel geld hebben verdiend met de lakenhandel. De gekanteelde dwarsbalk kennen we ook van het zegel van Bernt. Bisschop Rudolf van Diepholt had een eigen kapel vrij dicht bij de grafzerk van Proeys aan de rechterkant. Bisschop Frederik van

Blankenheim, wiens dood in 1423 de moord op Proeys inluidt, is bijgezet in de kapel van bisschop van Arkel. Beide graven zijn in de 17^{de} eeuw gesloopt.

Verlaat nu de Domkerk en loop naar links, het Domplein gaat over in de Korte Nieuwstraat en deze gaat over in de Lange Nieuwstraat. Omdat de slagers zich ook in de jaren na de moord op Bernt nog bemoeiden met de stadspolitiek, werden ze uiteindelijk gestraft door hun gilde op te heffen. Het vleeshuis verdween uit het centrum van de stad en er werden twee kleinere vleeshuizen voor in de plaats gebouwd. Een grote in de Voorstraat en een kleintje in de Lange Nieuwstraat. Hier vind je op nummer 34 het **(9)** kleine vleeshuis. Loop rechts van de vleeshal de Catharijnesteeg in en ga aan het einde bij de Nieuwegracht linksaf en vervolgens de derde straat weer naar links (Achter de Dom). Je passeert aan je linkerhand een kanunnikhuis (Achter de Dom 7) dat gebouwd is rond 1400. De omvang en bouwstijl geven een indruk van de macht van de kanunniken in die tijd. Vervolg je weg en aan het einde ga je linksaf en meteen weer rechts. Loop de Domstraat in en ga de derde straat links in. Dit is de Minrebroederstraat en op de plek van huisnummer 16 bevond zich tot de 16^{de} eeuw het koor van de Minrebroederkerk waar het familiegraf van de familie Proeys lag en Bernt mogelijk is begraven. De grafsteen is na veel omzwervingen terecht gekomen op een begraafplaats in Jutphaas, waar deze nu nog steeds ligt.

Loop terug waar je vandaan komt en ga linksaf, steek nu de straat over naar het Janskerkhof. Ga naar links en houd het Janskerkhof aan je rechterhand. Ga rechtsaf het Jansveld in, aan je linkerhand tussen huisnummer 24 en 26 vind je **(10)** het grote vleeshuis dat gebouwd werd nadat het oude vleeshuis werd gesloten. Het pand is niet meer in de oorspronkelijke staat. Loop door en ga meteen links de Kleine Slachtstraat in en dan meteen weer links de Voorstraat in. Je passeert nu de voorkant van het grote vleeshuis op nummer 19.

Ga rechtdoor, steek de Lange Jansstraat over en loop de Neude schuin naar rechts over. Je loopt de Drakenburgstraat in. Aan het einde van de straat ga je links de Oudegracht op. Direct op de hoek, op nummer 114, passeer je het waarschijnlijk oudste huis van Utrecht dat al in de 12^{de} eeuw wordt genoemd: stadskasteel Drakenborch. Wanneer Bernt uit zijn raam keek, kon hij dit pand zien liggen. Aan de overkant van de gracht zie je het indrukwekkende stadskasteel Oudaen weer liggen, hier ben je de wandeltocht begonnen.

De familie Proeys zou na de dood van Bernt nog decennialang een dominante positie innemen in de Utrechtse politiek, maar uiteindelijk namen anderen de macht over sterft de familienaam Proeys zelfs helemaal uit. Een tragisch einde voor dit vooraanstaande geslacht dat met tomeloze ambitie en veel geweld Utrecht naar haar hand heeft proberen te zetten.